

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΜΑΝΟΛΗΣ Γ. ΣΕΡΓΗΣ

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ «ΑΚΛΗΡΗΜΑΤΑ»:
ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΩΝ ΚΥΚΛΑΔΩΝ

ΑΝΑΤΥΠΟ
ΑΠΟ ΤΟ ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ - ΤΟΜ. ΚΔ'
ΑΘΗΝΑ 2003

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ «ΑΚΛΗΡΗΜΑΤΑ»: ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΩΝ ΚΥΚΛΑΔΩΝ

1. Εισαγωγικά – θεωρητικά

Το θεωρητικό υπόβαθρο της παρούσης εργασίας και η πρόταση που εμπεριέχει για την ανάλυση αναλόγων θεμάτων βασίζονται σε «αξιωματικού τύπου» αρχές ότι:

α. η σκαωπτική και φιλοπαίγμων διάθεση του ανθρώπου είναι μια αρχέγονη κατάσταση¹,

β. οι ανταγωνισμοί και οι συγκρούσεις είναι εγγενή φαινόμενα των κοινωνιών,

γ. ο σχηματισμός της *τοπικής ταυτότητας* είναι μια από τις κορυφαίες διεργασίες του παραδοσιακού πολιτισμού. Γι' αυτό εξετάζουμε το υλικό της παρούσης εργασίας υπό το πρίσμα των εννοιών της *τοπικότητας* - *εντοπιότητας* - *τοπικής και συλλογικής ταυτότητας*²,

1. Από τη μεγάλη σε έκταση ξενόγλωσση (κυρίως) βιβλιογραφία βλ. εντελώς ενδεικτικά κάποιες αναφορές μας στις επόμενες υποσημειώσεις. Θεωρούμε ότι από τις τρεις βασικές θεωρίες ανάλυσης του χιούμορ (*δυσσαρμονίας, εκτόνωσης, υπεροχής*) οι δύο τελευταίες ερμηνεύουν επαρκώς (όπως αποδεικνύουμε στα οικεία σημεία αυτής της εργασίας) το ζήτημα, αφού αναλύουν τόσο τον «αμυντικό» όσο και τον «επιθετικό» χαρακτήρα των κινήτρων της συγκεκριμένης (σαπιρίζουσας) ανθρώπινης συμπεριφοράς. Σχετική ξενόγλωσση βιβλιογραφία βλ. στην εργασία του Β. Δαλκαβούκη, «Προσεγγίσεις στη λειτουργία του χιούμορ στην παραδοσιακή κοινωνία. Το παράδειγμα της κοινότητας Μονοδενδρίου στο Ζαγόρι», *Εθνολογία*, τ. 9/2001, 300-302.

2. Ορισμούς των εννοιών βλ. ενδεικτικά Β. Νιτσιάκος, *Λαογραφικά ετερόκλητα*. Εκδόσεις Οδυσσεάς, Αθήνα 1997, 66-67. – Μ. Βαρβούνης, *Εξελίξεις και μετασχηματισμοί στον Ελληνικό παραδοσιακό πολιτισμό*. Εκδόσεις Fragmenta, Θεσσαλονίκη 1995, 91 κ.ε. – Χρ. Κωνσταντοπούλου – Α. Μαράτου-Αλιπράντη – Δ. Γερμανός – Θ. Οικονόμου (επιμ.), *«Εμείς» και οι «Άλλοι»*. Αναφορά στις τάσεις και τα σύμβολα. Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών – Τυπωθήτω Γ. Δαρδανός, Αθήνα 2000, 12-13, 14-16, 33, 51 κ.ε., 79-81, 86 κ.ε., 110 κ.ε., 215 κ.ε. – Μ. Κομνηνού – Ε. Παπαξαξιάρχης (επιμ. – εισαγ.), *Κοινότητα, κοινωνία και ιδεολογία. Ο Κωνσταντίνος Καραβίδας και η προβληματική των Κοινωνικών Επιστημών*. Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1990, *passim*. – Ζακ Λε Γκοφ, *Ιστορία και μνήμη*. Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1998, 86 κ.ε. – Ρ. Μπενβενίστε – Θ. Παράδελλης (επιμ.), *Διαδρομές και τόποι της μνήμης. Ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*.

δ. οι σχέσεις των ανθρώπων ρυθμίζονται από αυτο-στερεότυπα και ετερο-στερεότυπα, που συνήθως υποκαθιστούν την πραγματικότητα,

ε. η ιστορικότητα των λαογραφικών φαινομένων είναι παρούσα σε κάθε σύγχρονη λαογραφική ανάλυση³. Οι ιστορικές και κοινωνικές συνθήκες του 19ου και 20ού αι. (που μας ενδιαφέρουν εδώ) καθόρισαν και ενίσχυσαν τις ανταγωνιστικές τάσεις, την απομόνωση, τις διακοινοτικές συγκρούσεις⁴ και τις πολιτισμικές διαφοροποιήσεις του Κυκλαδικού κόσμου.

Τα σκώμματα γενικά μπορεί να έχουν την αρχή τους στις «πρωτόγονες αντιδράσεις μιας φυλακτικής και ομοιοπαθητικής μαγείας (να μη μοιάσουμε στους αντίθετους ή να μη μας βλάψουν)»⁵ και στρέφονται όχι μόνον εναντίον των θεωρούμενων υποδεέστερων, αλλά και εναντίον εκείνων τους οποίους οι σκώπτοντες φοβούνται ή σέβονται περισσότερο⁶. Απευθύνονται συνήθως με αίσθηση υπεροχής και ευτράπελη κριτική διάθεση στους γείτονες, και είναι βασισμένα σε στερεότυπες απόψεις για τον τρόπο διατροφής και ενδυμασίας τους, για τα θεωρούμενα σωματικά και πνευματικά τους ελαττώματα, για συγκεκριμένες συνήθειές τους, κ.ά., οι οποίες απόψεις ανάγονται τελικά σε κώδικες συλλογικής σκέψης και συμπεριφοράς. Το νόημα της πολιτισμικής ταυτότητας μιας κοινότητας, στην περίπτωση μας ενός νησιού, «έγκειται όχι στο τι επιβεβαιώνει, αλλά στο πώς απαρνιέται και μετασχηματίζει την πολιτιστική ταυτότητα μιας άλλης, γειτονικής κοινότητας»⁷. Όταν λοιπόν μελετάμε την

Πανεπιστήμιο Αιγαίου – εκδόσεις Αλεξάνδρεια. Αθήνα 1999, *passim*. – κ.α. Όλες οι παραπάνω ενδεικτικές βιβλιογραφικές αναφορές περιέχουν πλούσια σχετική ξενόγλωσση βιβλιογραφία.

3. Για το θέμα βλ. Μ. Γ. Μερακλής, «Η ιστορικότητα των λαογραφικών φαινομένων», στο βιβλίο του *Λαογραφικά Ζητήματα*. Εκδόσεις Χ. Μπούρα, Αθήνα 1989, 15 κ.ε.

4. Κατά τον Bialor, «Tensions leading to conflict and the resolution and avoidance of conflict in a Greek farming community», στον τόμο *Contributions to Mediterranean Sociology* (επιμ. J.-G. Peristiany), Paris, 1963, 108, οι αντιθέσεις – συγκρούσεις είναι τριών ειδών: ενδοοικογενειακές, ενδοκοινοτικές, διακοινοτικές και διαπολιτισμικές. Εδώ μας ενδιαφέρουν οι διακοινοτικές, αυτές δηλ. που παρατηρούνται μεταξύ γειτονικών κοινοτήτων ή μεταξύ μεγάλων επαρχιακών διαμερισμάτων. Πρβλ. υποσημ. 200.

5. Δ. Λουκάτος, *Εισαγωγή στην Ελληνική λαογραφία*. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1985³, 136.

6. Στ. Κυριακίδης, *Ελληνική Λαογραφία. Μέρος Α'. Μνημεία του λόγου*. Εν Αθήναις 1965², 216.

7. Γρ. Πασχαλίδης, «Η πολιτισμική ταυτότητα ως δικαίωμα και ως απειλή. Η διαλεκτική της ταυτότητας και η αμφιθυμία της κριτικής», στον τόμο Χρ. Κωνσταντοπούλου – Λ. Μαράτου-Αλιωράνη – Δ. Γερμανός – Θ. Οικονόμου (επιμ.), «Εμείς και οι Άλλοι», ό.π., 80.

ταυτότητα των μελών μιας κοινωνίας ουσιαστικά πρέπει να αναλύουμε τις βασικές αντιλήψεις, τα βασικά σχήματα σκέψης και πράξης, μέσω των οποίων συντίθεται και μεταβάλλεται η ταυτότητά τους. Το ποιος είναι ο Άλλος⁸ (ή: ποιος θεωρώ ότι είναι ο Άλλος) είναι στοιχείο αυτοπροσδιορισμού, η *ετερότητα*⁹ είναι αναγκαίο συστατικό στοιχείο του. Με αυτό το πλαίσιο σκέψης το «εγώ» (ή το «εμείς») αντιλαμβάνεται και αναπαριστά την κοινωνική πραγματικότητα, σκέπτεται πάνω σ' αυτήν και τέλος συμπεριφέρεται και πράττει. Η ταυτότητα - απάντηση δεσμεύεται από το είδος της ερώτησης - πρόκλησης που θέτει η ταυτότητα του Άλλου¹⁰.

Το ότι οι σχέσεις των ανθρώπων ρυθμίζονται από στερεότυπες εικόνες είναι επίσης κοινός τόπος και εμμέσως ειπώθηκε ήδη. Δημιουργούμε εικόνες για τον Εαυτό μας και για τους Άλλους, που υποκαθιστούν συνήθως την πραγματική γνώση και ημών και του «Άλλου». Τα αυτο-στερεότυπα υπερεκτιμούν το «εγώ/εμείς», τα ετερο-στερεότυπα αξιολογούν συνήθως αρνητικά και με υπερβολικό ζήλο τους «Άλλους», και προσδιορίζονται κατ' αντιδιαστολή προς το «Άλλο». Είμαι ό,τι δεν είναι ο γείτονάς ή ο ανταγωνιστής μου. Οι «Άλλοι» είναι αυτό που δεν είμαστε εμείς, είναι κατασκευάσματα αντιθετικά προς τη δική μας εξιδανικευμένη εικόνα.

Αυτή η μειωτική αντίληψη για τον Άλλο αυτο-καταξιώνει το άτομο και την ομάδα του, αφού αυτο-ορίζονται, επιβεβαιώνουν και νομιμοποιούν την ταυτότητά τους, ενισχύουν τη συνοχή τους, το αίσθημα του ανήκειν¹¹, την ίδια στιγμή που διαφοροποιούνται από τον «Άλλο». Τα άτομα μέσα στην κοινότητα αναγνωρίζουν τους εαυτούς τους, εκεί αναγνωρίζονται από τα υπόλοιπα μέλη της και από «τους εκτός» του δικού τους κοινωνικού συστήματος, εκεί

8. Η κοινωνιολογική και λαογραφική βιβλιογραφία επί του θέματος είναι τεράστια, γι' αυτό και αποφεύγουμε κάθε αναφορά. Μια άλλη, πολύ ενδιαφέρουσα πτυχή της έννοιας, ως ευφημιστικής στη λαϊκή γλώσσα βλ. στη διδ. διατριβή της Ελ. Γιακουμάκη, *Ευφημισμός. Γλωσσική προσέγγιση*. Αθήνα 2000, 90, 117, 152.

9. Από την πληθώρα της σχετικής βιβλιογραφίας βλ. ενδεικτικά Ε. Αβδελά, «“Ετερότητα” και “ταυτότητα”»: Ιστοριογραφικές προσεγγίσεις», *Σύγχρονα Θέματα*, 54 (1995), 17-20. – Μ. Herzfeld, *Η ανθρωπολογία μέσα από τον καθρέφτη. Κριτική εθνογραφία της Ελλάδας και της Ευρώπης*. Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1998, *passim*. – Δ. Γκέφου-Μαδιανού, «Αναστοχασμός, ετερότητα και ανθρωπολογία οίκοι: διλήμματα και αντιπαραθέσεις», στον τόμο Δ. Γκέφου-Μαδιανού (επιμ.), *Ανθρωπολογική θεωρία και εθνολογία. Σύγχρονες τάσεις*. Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, 365-435.

10. Γρ. Πασχαλίδης, *ό.π.*

11. Βλ. π.χ. Α. Cohen (ed.), *Belonging : Identity and Social Organisation in British Rural Cultures*. Manchester, Manchester University Press, 1982.

μαθαίνουν (και εξασκούν) το πώς να είναι μέλη της κοινωνίας. Το φανταστικό προσωπείο που σχημάτισαν προσφέρει υπαρκτική ασφάλεια, ναρκισσιστική ικανοποίηση, πληρότητα, αίσθηση συμμετοχής στο περιχαρακωμένο σύνολο της ομάδας. Τα σύμβολα που επινοούν οργανώνουν τις εντάξεις στο τοπικό επίπεδο, διευκολύνουν γενικά όλες τις παραπάνω διεργασίες¹².

Με αυτές τις εικόνες για τους Εαυτούς τους και τους «Άλλους» οι νησιώτες των Κυκλάδων, όπως όλες οι τοπικές παραδοσιακές κοινωνίες, δημιούργησαν τα «μονιμότερα σκώμματα» του Στίλπωνος Κυριακίδη, όσα δηλ. «αι ευρύτεραι ή στενότεραι κοινωνικά ομάδες, φυλαί, χωριά, πόλεις, έθνη απευθύνουν προς άλλας κοινωνίας, προς τας οποίας έρχονται εις επικοινωνίαν και μάλιστα τας γειτονικάς»¹³. Στις κατά τόπους γλωσσικές εκδοχές τους θα τα συναντήσουμε με τους όρους *παρὰ νόματα*, *παρὰ γκώμια*, *παρὰ τσούκλια*, *παρὰ σούμια*, *σουςούμια*, *παράσσουμα*, *ξόμπλια*, *ξούρια*, *ξέλια*, *συνδέματα*¹⁴, κ.ά.

Αν τα στοιχεία που αναφέραμε εν τάχει αποτελούν το «αρχέγονο υπόστρωμα» της ανθρώπινης συμπεριφοράς, η ιστορική συγκυρία ενισχύει αυτό το προϋπάρχον υλικό και δημιουργεί νοοτροπίες αντιπαλότητας και αρνητικής αμοιβαιότητας. Φρονούμε ότι πολλά από τα παρακάτω παρουσιαζόμενα *ακληρήματα*¹⁵ (αλληλοσατιρισμοί) μεταξύ των κατοίκων των Κυκλάδων δημιουργήθηκαν τον 19^ο αι. Η κατάργηση του παλαιού κοινοτικού συστήματος, η επακόλουθη κατάργηση της τοπικής αυτονομίας, η ένταξη του πολίτη σε ευρύτερες διοικητικές περιφέρειες, το γενικότερο θέμα των αυτοχθονιστών-ετεροχθονιστών¹⁶, τα πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα, οι αδιαμφισβήτητες παραλλαγές του ελληνικού λαϊκού πολιτισμού (η ετερότητά του), η ανισομέρεια και η ανομοιογενής ανάπτυξη του κοινωνικού και οικονομικού χώρου των νησιών, ενίσχυσαν την περιχαράκωση, τον απομονωτισμό, την ιδεατή τοπική

12. Πρβλ. A. Cohen, *The Symbolic Construction of Community*. London, Tavistock Publications, 1985, 15 (τώρα εκδόσεις Routledge, London – N. York, 1992).

13. Στ. Κυριακίδης, *Ελληνική Λαογραφία*, ό.π., 216-217.

14. Βλ. χ/φο 89, σελ. 6, του Ι.Α.Ν.Ε.

15. Για τον όρο βλ. τώρα Μ. Γ. Σέργης, «Αρχαιοελληνικά ακληρήματα. Οι σημασίες του όρου (3^{ος} - 1^{ος} αιώνας π. Χ.) και σκέψεις με αφορμή το χωρίο I, 25 του *Περί των εν Ελλάδι πόλεων* έργου του Ηρακλείδη του Κριτικού», στον τόμο *Θητεία. Τιμητικό αφιέρωμα στον καθηγητή Μ. Γ. Μερακλή*. Εθνικό και Καποδιστριακό Παν/μιο Αθηνών – Παν/μιο Ιωαννίνων, Αθήνα 2002, 681-701, όπου και όλη η προγενέστερη βιβλιογραφία.

16. Βλ. ενδεικτικά Ιω. Δημάκης, *Η πολιτειακή μεταβολή του 1843 και το ζήτημα των αυτοχθόνων και ετεροχθόνων*. Ιστορική βιβλιοθήκη Θεμέλιο, Αθήνα 1991.

ταυτότητα κάθε μέλους, δημιούργησαν εντάσεις, αντιπάθειες, τάσεις αυτονομίας και αυθυπαρξίας. Ειδικότερα: Η κρατική οργάνωση και παρέμβαση (με την κατανομή των κρατικών κονδυλίων και τις διαδικασίες γενικά άντλησης και αναδιανομής του εθνικού πλούτου, με τον σχεδιασμό και την κατανομή των ελάχιστων μέχρι το 1880 δημόσιων έργων και επενδύσεων¹⁷, την επιλογή κάποιων νησιών όπου θα ιδρύοντο σχολεία, ειρηνοδικεία ή άλλα δημόσια κτήρια, κ.ά.), η μονοπωλιακή διαχείριση των δημοσίων αξιωμάτων, η υπαγωγή «μικρών» νησιών σε μια επαρχία με έδρα το «ισχυρότερο» νησί και πρωτεύουσα τη Χώρα του (ο Taylor διατυπώνει τη θέση πως «η ταυτότητα διαμορφώνεται κατά ένα μέρος από την αναγνώριση ή μη αναγνώριση, συχνά δε από την παραγνώριση από τους άλλους»¹⁸), οι κομματικοί ανταγωνισμοί μεταξύ των επαρχιών, η αίσθηση γενικά της αδικίας και της περιθωριοποίησης, αλλά κυρίως οι απορρέοντες από όλα τα παραπάνω *οικονομικοί ανταγωνισμοί* ήταν σοβαρές αιτίες για την όξυνση της υφέρουσας αντιπαλότητας και των οξύτων μερικές φορές ανταγωνισμών.

Για να διαφανούν καλύτερα οι αιτίες των αλληλοσατιρισμών μεταξύ των κατοίκων των νησιών που ακολουθούν, αλλά και για να προσδιοριστούν εμφανέστερα οι «αντίδικοι» γειτονικοί χώροι, αναφέρουμε ότι ο νομός Κυκλάδων με το *Βασιλικόν Διάταγμα* της 3^{ης} Απριλίου 1833 χωρίστηκε σε επτά επαρχίες. Ο χωρισμός αυτός υφίστατο με μικροαλλαγές μέχρι προσφάτως, με ελάχιστες «μετακινήσεις» κάποιων νησιών - δήμων σε άλλη επαρχία ή π.χ. με τη δημιουργία της επαρχίας Κέας αντί αυτής της Κύθνου. Οι επαρχίες αυτές ήταν¹⁹:

- Άνδρου, από το νησί Άνδρο, με πρωτεύουσα την Άνδρο,
- Τήνου, από τα νησιά Τήνο, Μύκονο, Δήλο, με πρωτεύουσα την Τήνο,
- Σύρου, από το νησί Σύρο και πρωτεύουσα την Ερμούπολη,
- Κύθνου, από τα νησιά Κύθνου, Κέας και Σερίφου με πρωτεύουσα τα

Θερμιά,

17. Για την άποψη αυτή βλ. Κ. Τσουκαλάς, *Κοινωνική ανάπτυξη και κράτος. Η συγκρότηση του δημόσιου χώρου στην Ελλάδα*. Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1993⁶, 64-68.

18. Στο Α. Μαράτου - Αλιπράντη - Παρ. Γαληνού, «Πολιτισμικές ταυτότητες : από το τοπικό στο παγκόσμιο», στον τόμο Χρ. Κωνσταντοπούλου - Α. Μαράτου-Αλιπράντη - Δ. Γερμανός - Θ. Οικονόμου (επιμ.), *«Εμείς» και οι «Άλλοι»...*, ό.π., 110.

19. Αναλυτικά γι' αυτά βλ. Λεων. Μπίστης, «Η οργάνωσις του κράτους από του 1821 μέχρι του 1845 αναφερομένη εις τας Κυκλάδας», και «Ιστορικά σημειώματα. Αι Κυκλάδες το 1890, κρατική προβολή, πληροφορία - στατιστικά», *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών*, τ. 9 (1973), 618-674 και 675-693.

- Μήλου, από τα νησιά Μήλο, Κίμωλο, Σίφνο, Πολύκανδρο (Φολέγανδρο), Σίκινο, με πρωτεύουσα τη Μήλο,
- Θήρας, από τα νησιά Θήρας, Ίο, Αμοργό, Ανάφη, με πρωτεύουσα τα Φηρά,
- Νάξου, από τα νησιά Νάξο, Πάρο, Αντίπαρο, με πρωτεύουσα τη Νάξο.

Η Σύρος φρονούμε ότι, ως πρωτεύουσα του νομού²⁰, δεχόταν τις περισσότερες αιτιάσεις (δικαιολογημένες μερικές φορές) από τους «υφισταμένους» της νησιώτες. Κέντρο διακομιστικού εμπορίου, βιομηχανίας, ακτοπλοίας, με ευρύτερου βεληνεκούς ναυτιλιακές δραστηριότητες, με συμπαγή και ισχυρή αστική τάξη (η οποία διατηρεί πλήρη οργανική αυτονομία σε σχέση με την υπόλοιπη χώρα), με ισχυρό τραπεζοπιστωτικό σύστημα, με πάμπολλα δημόσια και ιδιωτικά έργα, με πολυποίκιλη κοινωνική, πνευματική και πολιτιστική ζωή, καθίσταται το πρώτο και μοναδικό κατ' ουσίαν αστικό κέντρο της Ελλάδας το πρώτο ήμισυ του 19^{ου} αι.

Η ανάπτυξη της Σύρου εκλαμβάνεται από τους υπόλοιπους νησιώτες ως αιτία της δικής τους καθυστέρησης, της δικής τους οικονομικής στασιμότητας και κακοδαιμονίας γενικά. Παραλλήλως, θεωρούν ότι ένα μεγάλο ποσοστό της δικής της ευμάρειας οφείλεται στην ποικιλόμορφη συμβολή των υπολοίπων νησιών, με τις οικονομικές εισροές προς αυτήν, μέσω ατμοπλοίας, Εισαγωγείας, δικαστηρίων και των άλλων διοικητικών αρχών που λειτουργούσαν μόνον εκεί.

Ακολουθούν τέσσερα ενδεικτικά παραδείγματα ανταγωνισμών μεταξύ των νησιών. Το αμέσως παρακάτω άρθρο, πλήρες «οργής και αγανακτήσεως», τμήμα του οποίου παρουσιάζουμε εδώ, δημοσιεύτηκε στις αρχές του 20ού αι. στη Ναξιακή εφημερίδα *Αιγαίον* (1901-1911)²¹. Φρονούμε ότι το περιεχόμενό του εκφράζει ένα μεγάλο μέρος του Κυκλαδικού κόσμου, το οποίο πι-

20. Για την πόλη της Σύρας και την εν γένει πορεία της μετά το 1830 βλ. ενδεικτικά Ε. Kolodny, «Ερμούπολις - Σύρος. Γέννησις και εξέλιξις μιας ελληνικής νησιωτικής πόλεως», *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών*, τ. 8 (1970), 249-286. - Χρ. Αγραντώνη, *Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19^ο αιώνα*. Ιστορικό Αρχείο. Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος. Μελέτες της Νεοελληνικής Ιστορίας, 6, Αθήνα 1986. - Β. Καρδάσης, *Σύρος. Σταυροδρόμι της Ανατολικής Μεσογείου (1832-1857)*. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1987. - Κ. Τσουκαλάς, *Κοινωνική ανάπτυξη και κράτος...*, ό.π., 198, 224-228.

21. Βλ. σχετικά Μ. Γ. Σέργης, *Εφημερίδες και λαογραφία. Η ταυτότητα μιας Ναξιακής εφημερίδας. Διαθλάσεις της Ιστορίας και της Ελληνικής κοινωνίας του 19^{ου} αι. και των αρχών του 20ού*. Αθήνα 2000.

στεύει ότι δέχεται τις επιπτώσεις της «ιμπεριαλιστικής» πνευματικής, πολιτικής και οικονομικής κηδεμονίας της πρωτεύουσας των Κυκλάδων:

«Ουδεμία άλλη των γειτόνων νήσων όμια βάσκανον και αντιζήλον στρέφει προς πάσαν της νήσου μας πρόοδον ή ανάπτυξιν και βελτίωσιν, όσον η έναντι ημών κειμένη Σύρος. Η νήσος αύτη εις της οποίας την πρόοδον και ευημερίαν μεγάλως μεν συνεβάλλοντο άπασαι αι Κυκλάδες νήσοι, προ πάντων όμως η ημετέρα Επαρχία, ρίπτει από τινος χρόνου βέλη εχθρικά και φθονερά κατά πασών μεν των γειτόνων αδελφών της μάλιστα δε κατά της ημετέρας νήσου. Της εμπορικής της δόξης και ευκλείας οσημέραι εκπεπτούσης και καταρρεούσης δια της μεταλλαγής και μετατροπής του κράτους του κερδών Ερμού από νησιωτικού εις ηπειρωτικόν, οι φίλοι Ερμουπολίται ήρξαντο να γίνωνται μεμψίμοιροι, βάσκανοι και υβριστικοί νομίζοντες της κακοδαιμονίας των ταύτης αιτίους ημάς, τους Ναξίους και Παρίους!

Ήδη φρονούσιν ότι δύνανται να συγκρατήσωσι την κατάπτωσιν της νήσου των, την ερήμωσιν των κατοίκων της, την έκπτωσιν των ενοικίων των, την ύπαρξιν των τέλος και την μη ολοσχερή των απώλειαν δια των αρχών, δικαστηρίων, φυλακών και διαφόρων άλλων δημοσίων γραφείων! Ηλίου φαεινότερον ήδη τοις πάσιν είνε γνωστόν, ότι εάν σήμερα η Επαρχία μας είνε καταδικασμένη εις την προτέραν της κακοδαιμονίαν, αφάνειαν και ασημότητα μη δυνθεΐσα να καταστή κέντρον μιας διοικητικής διαιρέσεως, πρωτεύουσα ενός δευτέρου Κυκλαδικού Νομού, αίτιοι ήσαν αφ' ενός μεν η αδράνεια και αδεξιότης των αντιπροσώπων μας και αυτής της Επαρχίας μας, προ πάντων όμως οι Ερμουπολίται δια των πολλών και ποικίλων των ενεργειών αντιδράσεων, διαμαρτυριών, συλλαλητηρίων, του τύπου την ομόρρυθμον και ομόχορδον χορωδίαν και των αντιπροσώπων των την πατριωτικήν διαγωγήν και στάσιν! Και ήδη μας εξέφυγε μία περίστασις αρίστη και πολύτιμος, ήτις θα ανήψου αυτήν, θα αναζωογόνει και καθίστα αληθώς μήλον έριδος και αντιζηλίας! Η Σύρος όμως, και αν καταπέση ή καταρρεύση, θα εξακολουθή να είνε νήσος εμπορική, έχουσα τα εμπορικά της κεφάλαια, τους τραπεζίτας της και πιστωτικά της καταστήματα, και εμπορικήν συγκοινωνίαν και επικοινωνίαν με όλον τον εμπορικόν κόσμον, προσδοκώσα το εύδαιμον πάλιν μέλλον και αναγέννησίν της εκ του εμπορίου και της ατμήρους ναυτιλίας. Τέλος δε κκ. Ερμουπολίται, αφού κατορθώσατε να καταστήσητε και πάλιν την νήσόν σας των όλων Κυκλάδων το μόνον διοικητικόν κέντρον, κατέχοντες όλας τας αρχάς και μάλιστα το Πρωτοδικείον και Εισαγγελίαν, άτινα συνεπάγονσι και συνεφέλκουνσι το χρήμα όλων των Κυκλαδίων, μάλιστα δε των Ναξίων και Παρίων, έρχεσθε σήμερα πάλιν να κόπτησθε, φωνασκήτε, διαμαρτύρησθε και δημοψηφίσματα να προσκαλήτε επί τω ακούσματι ότι πρόκειται να καταργηθώσιν αι αντόθι αποθήκαι της σμύ-

ριδος και να μεταφερθώσι και ιδρυθώσιν εκεί όπου δικαιούνται να υπάρξωσι και υφίστανται! Δια τι είσθε τόσοσιν πλεονέκται, δεν σας αρκεί το τοσούτον Ναξιακόν χρήμα, το οποίον καθ' εκάστην δια των ατμοπλοίων σας, Εισαγγελίας, Δικαστηρίων και λοιπών διοικητικών αυτόθι αρχών σας φέρει ο Νάξιος και ο Πάριος! (...)»²².

Την ίδια περίοδο, το θέμα της ιδρύσεως ενός δεύτερου Πλημμελειοδικείου ου στις Κυκλάδες με έδρα την Σαντορίνη και όχι τη Νάξο γίνεται αντικείμενο διαμάχης μεταξύ των δύο νησιών (βλ. και Επίλογο αυτής της εργασίας)²³: «Το “Αιγαίον” από των σπηλών αυτού κρούει τον κώδωνα τον απειλούντα την Επαρχίαν Νάξου (...), καλεί τον λαόν αυτής όπως δια πανδήμων συλλαλητηρίων εκφράση τα δίκαια αυτού και διαμαρτυρηθή προς την Κυβέρνησιν και τους Αντιπροσώπους του δια το γινόμενον αυτή αδίκημα, παρακαλεί τα ανά την Επαρχίαν Δημοτικά Συμβούλια όπως συνέλθωσι και εκφράσωσιν ευχήν προς την Κυβέρνησιν περί συστάσεως του δευτέρου Πλημμελειοδικείου εν Νάξω, συνιστά τω δήμω Νάξου όπως χορηγήση δωρεάν γήπεδα προς ανέγερσιν των απαιτουμένων Δημοσίων καταστημάτων και τω λαώ της Νάξου, όπως δι’ επιτροπών διοργάνωση επιβάλλοντα συλλαλητήρια πάνδημα (...) και επιδώση ψηφίσματα διαμαρτυριών προς την Κυβέρνησιν και τους βουλευτάς της Επαρχίας, εις ους δέον να συστηθή το: “φύλακες γρηγορείτε επί τα αναφαίρετα δίκαια της Επαρχίας Νάξου”»²⁴. Το Δημοτικό Συμβούλιο της πόλης συνήλθε αμέσως «... και (...) εξέδοτο παμψηφεί ψήφισμα δι’ ου παρακαλεί, εξ ονόματος πάντων των Ναξίων, την Σ. Κυβέρνησιν, ίνα λαμβάνουσα υπ’ όψιν τα πλεονεκτήματα και επομένως την δικαίαν αξίωσιν της Νήσου, ευαρεσθηθή και συστήση εν αυτή εν των Πλημμελειοδικείων του Κράτους. (...)»²⁵.

Μεγαλύτερο λαογραφικό ενδιαφέρον παρουσιάζει η σύγκρουση μεταξύ Παροναξίων και Τηνιακών, εξ αιτίας της αμφισβητούμενης κατοχής των πρωτείων κατά την πανήγυρι της 15^{ης} Αυγούστου από το ναό της Μεγαλόχαρης ή της Εκατονταπυλιανής. Αιτία φέρεται στην ίδια εφημερίδα²⁶ ο φθόνος των Τηνιακών και ο χόλος τους για την αυξανόμενη επιρροή του Παριανού προσκυνηματος στους πιστούς, επιρροή που καθορίζει και την οικονομική διάστα-

22. Εφημ. *Αιγαίον*, φ. 114 (15. 11. 1903), 1.

23. Βλ. φφ. 156 και 157 (21. 11. 1904 και 1. 12. 1904) αντιστοίχως στην εφημ. *Αιγαίον*.

24. *Αιγαίον*, φ. 156 (21. 11. 1904), 1-2.

25. φ. 158 (11. 12. 1904), 1.

26. *Αιγαίον*, φ. 55 (17. 8. 1902), 1-2

ση του όλου ζητήματος, γνωστού όντος ότι η οικονομική βάση των πανηγυριών πολλές φορές υπερκαλύπτει και αυτή τη θρησκευτική²⁷. Ένα μικρό τμήμα από «εμπρηστικό» άρθρο ενός Παριού: «... Τέλος σας διαβεβαιούμεν ιεροκάπηλοι Τήνιοι, ότι με όλας τας αντιδράσεις σας, τας αντενεργείας, τας δυσφημίας και τας γνωστάς ρεκλαμώδεις αγυρτικές διαφημίσεις σας η πανήγυρις της Πάρου θα αποβή συν τω χρόνω πανήγυρις πανελλήνιος, ερχομένη όχι μόνον, ίνα πανηγυρίση και δοξολογήση τον Ύψιστον υπό τους θόλους ενός αρρήτου κάλλους ναού, σεπτού λειψάνου των ευκλεών προγονικών μας χρόνων, αλλ' ίνα αποθανύμαση και αντάς τας φυσικάς της νήσου καλλονάς με την αλησιόνητον φιλοξενίαν των κατοίκων της. Ταύτα προς το παρόν και οφόμεθα»²⁸.

Ο Άγγλος περιηγητής James Th. Bent που επισκέφτηκε τις Κυκλάδες τη δεκαετία του 1880 μάς δίνει ένα ακόμη παράδειγμα τοπικιστικών ανταγωνισμών. Αφορά στη Σέριφο και στη γειτονική της Σίφνο (για τους μεταξύ τους αλληλοσατιρισμούς βλ. παρακάτω). Ο καπετάν - Γιώργης από τη Σέριφο (που μεταφέρει από εκεί την ομάδα του ξένου περιηγητή στη Σίφνο) δεν χάνει ευκαιρία να εκδηλώσει την υποβόσκουσα αντιζηλία μεταξύ των δύο νησιών. Ο οξυνούστατος Bent, ικανός στο να συλλαμβάνει τέτοιες συμπεριφορές, επισημαίνει την «κακία» του: «Κακοί ναυτικοί αυτοί οι Σιφνιοί, καταραμένο νησί», τους λέει ο Σεριφιώτης, όταν με το καίκι του, όντως επιδέξια, παρακάμπτει έναν επικίνδυνο σκόπελο στην άκρη του νησιού. «Κοίτα όλες αυτές τις πέτρες», συνέχισε, «είναι γεμάτες δηλητηριώδη φίδια και το καλοκαίρι οι άνθρωποι πρέπει να φορούν παπούτσια και γκέτες για να προστατευθούν. Εμείς στη Σέριφο δεν έχουμε τίποτα τέτοιο». Ο ξένος περιηγητής έρχεται αμέσως να αποκαταστήσει τα πράγματα, με πνεύμα ορθολογισμού και προπάντων υπερώνω τοπικιστικών αφορισμών: «Δεν μπορούσα να μην του απαντήσω ότι και αυτοί [οι Σεριφιώτες] είχαν πολλές πέτρες και σκέφτηκα ότι πιθανώς είχαν πολλά φίδια, ενώ δεν έχουν να παινευτούν για κάτι παρόμοιο με την ευφορία της νότιας Σίφνου». Και όταν φεύγουν από τα άγονα βόρεια μέρη του νησιού και βαδίζουν προς τα νοτιοδυτικά, το παλαιό κέντρο της σιφνιώτικης ζωής, καθώς βαδίζουν μέσα στη θαυμάσια φύση, ο ξένος δεν ξεχνά να «κεντρίσει» τον Σεριφιώτη και να τον αναγκάσει εκ των πραγμάτων να παραδεχθεί τη φυσική ομορφιά του νησιού. Εκείνος όμως έχει και πάλι να πει κάτι αρνητικό:

27. Γι' αυτή τη διάσταση των πανηγυριών βλ. Μ. Βαρβούνης, *Παραδοσιακή θρησκευτική συμπεριφορά και θρησκευτική λαογραφία*. Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 1995, 38, 82, 110, κ.α.

28. *Αιγάλιον*, φ. 55 (17. 8. 1902), 1-2 (Εις Πάριος).

μέμφεται τώρα τους ανθρώπους του: «Ναι, οι Σιφνιοί έχουν πλεονεκτήματα που δεν έχουμε στη Σέριφο, είναι όμως άξιο απορίας που δεν τα εκμεταλλεύονται»²⁹.

2. Οι αμοιβαίοι αλληλοσατιρισμοί

Σ' ένα εξάστιχο στιχούργημα (με κατά τόπους παραλλαγές), «αυτόματο γλωσσικό στερεότυπο παρετυμολογίας», στο οποίο θα αναφερθούμε και σε άλλα σημεία της εργασίας μας, οι νησιώτες (με προεξάρχοντα³⁰, όπως δηλώνει η δομή του κειμένου του³¹ κάποιον Ανδριώτη ή Τηνιακό) προσήψαν στην πρωτεύουσα Σύρο το «παράνομι» ψείρα:

Αντρο, αντρεωμένη

Τήνο τιμημένη

Σύρα, ψείρα

Μύκονο, κασίδα

Πάρο παρουσία

*Τζια πολλά τα έτη*³².

Από τους πολλούς ερευνητές που κατέγραψαν το παραπάνω ακλήρημα, ουδείς, καθ' όσον γνωρίζουμε, έδωσε κάποια ερμηνεία της δημιουργίας του,

29. Βιογραφικά και εργογραφικά για τον περιηγητή, την ιδεολογία του και όλα τα σχετικά με το ζήτημα που θίγουμε εδώ βλ. Μ. Γ. Σέργη, «Η Σίφνος των αρχών της δεκαετίας του 1880 στο έργο του Άγγλου περιηγητή James Th. Bent "Cyclades, or life among the insular Greeks"», *Πρακτικά Α' Διεθνούς Σιφναϊκού Συμποσίου*, Σίφνος 25- 28 Ιουνίου 1998, τ. Γ', Αθήνα 2001, 469-490.

30. Ο ενικός δηλώνει τη θέση μας για τη διαδικασία (γενικά) της λαϊκής δημιουργίας: εδώ συγκεκριμένα, κάποιος προικισμένος με αίσθηση του χιούμορ άνθρωπος επινοεί έναν σκωπτικό χαρακτηρισμό, ο οποίος γίνεται αποδεκτός και καθιερώνεται (ή όχι) αναλόγως του βαθμού της ευρηματικότητάς του. Κριτής και αποδέκτης δηλ. είναι ο «ανώνυμος» λαός, άρα τελικά «συνδημιουργός». Προβλ. ενδεικτικά (για την «ομαδικότητα» στη δημιουργία των δημοτικών τραγουδιών) Ν. Γ. Πολίτης, «Γνωστοί ποιητάι δημοτικών ασμάτων», *Λαογραφικά Σύμμεκτα*, τ. 1 (1920), 211-236.

31. Τα δύο πρώτα νησιά αναφέρονται με θετικούς χαρακτηρισμούς και όλα τα υπόλοιπα, αν το κριτήριο της σκέψης μας είναι ορθό, με περιπαικτικούς, υποτιμητικούς.

32. Καταγράφεται σε πολλές τοπικές ιστορίες και άρθρα. Βλ. π.χ. Τιμ. Αμπελάς, *Ιστορία της νήσου Σύρου από των αρχαιολόγων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς*. Ερμούπολις, 1874, θ'. – Περ. Ζερλέντης «Ναξία νήσος και πόλις», *Byzantinische Zeitschrift* 11 (1902), 494. – Arn. Passow, *Τραγούδια Ρωμαίικα – Popularia Carmina Graeciae recentioris*. Lipsiae, MDCCCLX, 215. – Τρ. Ευαγγελίδης, *Η Μύκονος, ήτοι ιστορία της νήσου από των αρχαιολόγων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς*. Εν Αθήναις, 1912, 40. – Δανάη Τσουνκαλά, *Μύθοι και θρύλοι από τα νησιά μας*. Εκδόσεις Κέδρος. Αθήνα 1996, 10 - κ.ά.

πλην του Δ. Πασχάλη. Κατ' αυτόν, η Σύρος παραβάλλεται προς το γνωστό πα-
ράδειγμα³³ «δια την μικρότητα, το λυπρόγαιον και την εν τω παρελθόντι, καθ'
ον χρόνον επιοιήθησαν οι στίχοι, αφάνειαν αυτής»³⁴. Φρονεί δηλαδή ότι το σι-
χούργημα πλάστηκε πριν από τα μέσα του 19^{ου} αι., περίοδο στην οποία τοπο-
θετείται η αρχή της οικονομικής ανόδου του νησιού και της πανελλήνιας (και
όχι μόνο) αποδοχής της ως κέντρου του τότε αναπτυσσόμενου Βασιλείου. Βε-
βαίως δεν είναι απολύτως ορθή η σκέψη του για το χρόνο δημιουργίας του
ακκληρήματος. Η γελοιοποίηση του ανωτέρου, του δυνατού, αυτού που φοβό-
μαστε αποτελεί ανέκαθεν έναν τρόπο εκτόνωσης από τις πιέσεις που δέχεται
καθημερινά ο κατώτερος, διδάσκει η γνωστή «θεωρία της εκτόνωσης»³⁵. Δεν
απαιτείται δηλ. στη συγκεκριμένη περίπτωση να καταφύγει ο σατιριζών στο
απώτερο παρελθόν του νησιού· το παρόν του, δημιουργικό, «εξουσιαστικό»,
«κυριαρχικό» αρκεί για να εκτονώσει τον φθόνο του ή απλώς την επιθυμία
του να «εκδικηθεί» μέσω ενός λεκτικού σχήματος, να «επιτεθεί» κατά της
ισχύουσας στον κυκλαδικό χώρο «εξουσιαστικής δομής». Η επιλογή μάλιστα
της (μικροσκοπικής) ψείρας είναι ένας κοινός τόπος για να χλευαστεί, αλλά
και να προσλάβει τελικά την επίσημη ονομασία του ένα νησί. Το νησάκι π.χ.
Ψείρα, στον κόλπο του Μιραμπέλου Κρήτης, οφείλει την ονομασία του στο
...αποδεκτό πλέον παρωνύμιο, λόγω ακριβώς του μικρού του μεγέθους³⁶. Ο μι-
κροσκοπικός εξ άλλου στη Δεσκάτη π.χ. ονομάζεται ψείρα³⁷.

Την Απάνω Σύρο ειδικότερα οι Ερμουπολίτες (αλλά και οι γείτονές τους)
την αποκαλούσαν «...Απάνω Χώραν και Φραγκοχώραν, τον κάτοικον Φρα-

33. Για τον σχηματισμό του ονόματος βλ. Αδαμ. Κοραΐς, *Ατακτα*, τ. 1, 149. Πρβλ. Ηλ. Πε-
τρόπουλος, *Ψειρολογία, ήτοι πραγματεία περί των οχληρών ζουζουνίων...* Εκδόσεις Νεφέλη,
Αθήνα 1991.

34. Δ. Πασχάλης, *Η Άνδρος, ήτοι ιστορία της νήσου από των αρχαιστάτων χρόνων μέχρι των
καθ' ημάς*, τ. Α'. Εν Αθήναις 1925, 28.

35. Γν' αυτήν βλ. ενδεικτικά D. H. Monro, «Humor», *Encyclopedia of Philosophy*. P.
Edwards (επιμ.), N. York, The Macmillan Company, τ. 4 (1967), 92-93. – M. Douglas, «Do Dogs
Laugh?». *Implicit Meanings. Essays in Anthropology*, London, Routledge and Kegan Paul (1975),
87-88, 90-114. – R. Johnson, «Jokes, Theories, Anthropology», *Semiotica* 22 (1978), 313-315, 325.
Βλ. και υποσημ. 1.

36. Βλ. Ελ. Πλατάκης, *Τα τοπωνύμια Τρυβάξονας, Σελλινάρι και Ψείρα*. Ανάτυπον εκ του
τεύχους 18 - 19 (Ιανουαρίου - Ιουνίου) του περιοδικού *Αμάθεια*, Αγ. Νικόλαος Κρήτης, 1974,
13-14.

37. Αρχείο ΙΑΝΕ, χ/φο 1124, 76.

γκοσυριανόν, Φραγκοσυριανήν· υβριστικώς δε καλούσιν αυτούς τα φλαούνια, ως και οι Τήνιοι τους Φράγκους της νήσου...»³⁸.

Σε χ/φα του ΙΑΝΕ από τη Σύρο, αναφέρονται: «φλαούνι, το: ύβρις προς τους καθολικούς της Άνω Σύρου», «φλαούνι, λέξις σκωπτική και υβριστική, δι' ης οι εν Σύρω ορθόδοξοι καλούσι τους καθολικούς (...)». Σε ένα άλλο δελτίο ο Φ. Κουκουλές σημειώνει: «Ο Ι. Βλαχογιάννης νομίζει ότι οι καθολικοί της Σύρου ωνομάσθησαν ή ονομάζονται φλαούνια, ως μεταχειριζόμενοι κατά την θείαν μετάληψιν άζυμον άρτον, φλαούναν», ενώ σε δικό του χ/φο αναφέρει ότι «εν Ερμουπόλει οι Φραγκοσυριανοί καλούνται σκωπτικώς φλαούνια· ίσως οι τρώγοντες φλαούνες, ήτοι αζύμους άρτους (τα άζυμα)»³⁹.

Η ερμηνεία φαίνεται ορθή. Πράγματι, μία από τις σημασίες⁴⁰ της λέξης φλα(γ)ούνα σε πολλά μέρη της Ελλάδας είναι η κοινή λαγάνα (Καρδαμύλη, Καλάβρυτα, Λάλα, Ηλεία, Κρήτη, κ.ά.), η προφούρα της Αμοργού, η πεταχτή της Κέρκυρας.

Εξ αιτίας, τέλος, της συχνής χρήσεως στον καθημερινό λόγο των Συριανών του προσφωνητικού «καλέ», τους σατίριζαν με αυτήν την κλητική προσφώνηση (πρβλ. π.χ. τον ανάλογο χαρακτηρισμό *Κουμπαράκια* για τους Βατικιώτες της Λακωνίας, εξ αφορμής της προσφωνητικής λέξης *κουμπαράκι* που χρησιμοποιούν κατά κόρον).

Το γνωστότερο υβριστικό προσωνύμιο των **Αξιωτών** (Ναξιωτών) είναι το *Κλεφταξώτες*, χαρακτηρισμός που βασίζεται σε ένα υπαρκτό κοινωνικο-οικονομικό και πολιτικό (σαφώς) ζήτημα, το φαινόμενο της ζωοκλοπής, το οποίο μέχρι τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες συνέχιζε να ταλανίζει την οικονομική και κοινωνική ζωή της Νάξου⁴¹, και δεν έχει εξαλειφθεί οριστικά ούτε

38. Π. Ζερλέντης – Φλ. Κατσουρός, *Νησιωτική επετηρίς.... Επανεκδόση με ευρετήριο....* Βιβλιοπωλείο Διον. Ν. Καραβία, Αθήνα 1987, 103-104.

39. Για όλα τα παραπάνω βλ. αρχείο ΙΑΝΕ, λήμμα *φλαούνι*.

40. Τις υπόλοιπες βλ. αρχείο ΙΑΝΕ, στο λήμμα *φλαούνα*.

41. Βλ. ενδεικτικά τα τέσσερα επόμενα άρθρα, όλα στο περιοδ. *Ναξιακά*, τ. 1 (1985): Ι. Θ. Κακριδής, «Επιδήμιοι αρπακτῆρες», σ. 32. - Αντ. Φλ. Κατσουρός, «Αμνών ηδ' ερίφων επιδήμιοι αρπακτῆρες», σ. 31. - Γ. Δ. Ζευγώλης, «Η κλεψά», σ. 34. - Ν. Κεφαλληνιάδης, «Ποιμενικά της Νάξου. Μαρτυρία από την Ποταμιά», σ. 33. - Εμμ. Ι. Ψαρράς, «Η κλεψά», σ. 35-36. Βλ. επιπλέον Γ. Δ. Ζευγώλης, «Ποιμενικά της Ορεινής Νάξου», *Λαογραφία* 15 (1953), σ. 107 κ.ε. - Ν. Α. Κεφαλληνιάδης, *Ποιμενικά της Νάξου. Επιτόπειαι συνήθειαι εξ ανεκδότων εγγράφων*. Ανάπτυπον εν της Επετηρίδος Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών, τ. Γ' (1974-78). Αθήναι 1978, σ. 447-452. - Γ. Βερώνης, *Ξεχασμένα παραδοσιακά επαγγέλματα στη Νάξο*. Αθήνα 2002, 362-368. - κ.ά.

σήμερα: «Γενικώς οι νησιώται και ιδίως οι Συριανοί, οι Πάριοι και οι Θηραίοι δια να πειράξωσι τους Ναξίους, αποκαλούν αυτούς Κλεφταξώταις, λόγω της επιπολαζούσης εν τη νήσω ζωοκλοπής...»⁴².

Είναι επίσης γνωστή η παράδοση για την κλοπή της σέλας του βασιλιά Όθωνα, όταν αυτός επισκέφτηκε τη Νάξο το 1849⁴³, η οποία ενίσχυσε τον παραπάνω χαρακτηρισμό και τροφοδότησε το εναντίον των Ναξίων «υβρεολόγιο» με τον υποτιμητικό χαρακτηρισμό *Κλεφτοσελάδες*, κλέφτες της βασιλικής σέλας δηλαδή (πρβλ. τους σχετικούς χαρακτηρισμούς *κατσικοκλέφτες*, *αλογοσούρτες*, *ληστοπεράτες* άλλων περιοχών). Η παράδοση έγινε ένα ευρέως διαδεδομένο στη Νάξο τραγούδι:

Λεβέντες και καλά παιδιά ειν' όλοι οι νησιώτες
μ' απ' όλοι πιο εργατικοί βγαίνουνε οι Αξώτες.
Όπου σκάβουν, όπου χτίζουν του Αξώτη λένε «έλα»
και συζήτηση τ' ανοίγουν για του Όθωνα τη σέλα.
Η Νάξο επί Όθωνα τον τίτλο είχε πάρει
μ' άλλοι έχοννε τ' όνομα και άλλοι έχουν τη χάρη.
Κι αν επήρανε του Όθωνα τη σέλα οι Αξώτες
ένα κοντάλι ήτανε η αφορμή ετότες.
Σε μια σκουτέλα πήλινη μυζήθρα τον 'χαν βάλει
και φεύγοντας στη τζέπη ντου έβαλε το κοντάλι.
Έμεινε δίχως κοντάλι του Αξώτη η σκουτέλα
και εκείνού το άλογο έμεινε δίχως σέλα.
Τό 'πενε και το δήλωσε ο Όθωνας ετότες
τη σέλα κι αν επήρατε, χαλάλι σας Αξώτες.
Η σέλα μου χαλάλι σας κι εμένα το κοντάλι σας⁴⁴.

Η έκταση όμως του φαινομένου της ζωοκλοπής και των επιπτώσεών του

42. Τ. Ζευγώλης, *Λαογραφικά σύμμεικτα*, τ. Α', Αθήναι 1950, 16 και 66. Πρβλ. Ι.Α.Ν.Ε., χ/φο 840, της Διαλεχτής Ζευγώλη - Γλέζου, από την Απειρανθο Νάξου, σελ. 156.

43. Τ. Ζευγώλης, *Λαογραφικά σύμμεικτα*, τ. Α', ό.π., 66. Λεπτομέρειες από την επίσκεψη του Όθωνα στη Νάξο βλ. Ν. Κεφαλληνιάδης, *Ο Όθωνας στη Νάξο*. Ανάτυπον από την εφημερίδα «Ναξιακόν Μέλλον», Αθήναι 1967, και Ανδρ. Μαρούλη, *Η άφιξις του Όθωνος εις Νάξον και η περιοδεία του ανά τα χωρία αυτής*. Ανάτυπον από την εφημερίδα «Ναξιακόν Μέλλον», Αθήναι 1968.

44. Μ.Γ. Σέργης, *Λαογραφικά και εθνογραφικά από το Γλινάδο Νάξου*. Έκδοση Προοδευτικού Ομίλου Γλινάδου Νάξου, Αθήνα 1994, 550. Είναι σαφές από τον τελευταίο στίχο, όπως τουλάχιστον θέλουν να παρουσιάζουν την υπόθεση οι Ναξιώτες, ότι πρώτος «ήρξατο χειρών αδικων» ο βασιλιάς, με το να κλέψει ένα όμορφα σκαλισμένο ξύλινο κοντάλι από τη στάνη που εφιλοξενείτο, ενέργεια την οποία όμως αντιλήφθηκε αμέσως η Ναξιακή ομήγυρις και έπραξε τα ανάλογα για «αντίποινα».

ήταν τέτοια που ξεπέρασε τα όρια του νησιού και έγινε πανελλήνιος «κοινός τόπος» των εναντίον του νησιού σατιρικών χαρακτηρισμών. «Οι Αξιώτες όταν δεν έχουνε να κλέψουνε, κλέβουνε το σκουφί τους και το βάζουνε στον γόρφο τους», τους λοιδορούν οι κάτοικοι π.χ. της Σχινούσας⁴⁵, αναπαράγοντας ένα κοινό στον ελληνικό χώρο εκφραστικό μοτίβο με τον κλέφτη και τη σκούφια του, με απλή αντικατάσταση, κατά περίπτωση, του δράστη των κλοπών: Στη Μακεδονία π.χ. συναντούμε τη φράση «ι κλέφτ'ς σα δεν έχ' τι να κλέψ', κλέβ' τ' σκούφια τ'»⁴⁶, και στον Μεγαλό Πελοποννήσου «ο κλέφτης για να μη ξεχνά την τέχνη του, κλέβει τη σκούφια του»⁴⁷. Ένα ακόμη ευφυές γλωσσικό επιπόνημα παρουσιάζει την υποτιθέμενη «κλεπτομανία» τους, αλλά και άλλες «συνήθειες» των γειτόνων τους, όπως θα αναλύσουμε παρακάτω:

- Εγώ είμ' από την Τήνο - Και δε δίνω.

- Εγώ είμ' από την Πάρο - Και θα πάρω

- Εγώ είμ' από τη Νάξο - Κι' ό,τι εύρω θα τ' αρπάξω⁴⁸.

Συναφής είναι ο υβριστικός τους χαρακτηρισμός Βαραβάδες⁴⁹. Ο Τ. Ζευγώλης τον αποδίδει στην προαναφερθείσα υποτιθέμενη κλοπή της σέλας του Όθωνα. Άρα, Βαραβάδες είναι συνώνυμο του «ληστές», «κλέφτες», όπως ο ληστής των Ευαγγελίων. Το επιβεβαιώνει και το Ιστορικό Λεξικό: «Βαραβάδες καλούνται σκωπτικώς οι Νάξιοι ως κλέπται και κακοποιοί (διότι ο Βαραβάς ήτο ληστής)»⁵⁰, ή ήταν Νάξιος την καταγωγή, όπως αναφέρει παράδοση⁵¹ από την Κωμική Νάξου, τους κατοίκους της οποίας αποκαλούν με το ίδιο σκωπτικό χαρακτηρισμό οι υπόλοιποι κάτοικοι του νησιού.

Στις διαιτητικές συνήθειες των Ναξιωτών ή μάλλον στην οικονομική κατάσταση των κατοίκων της σε παλαιότερες εποχές πρέπει να αποδοθεί το (επίσης ευκολοπροσάρμοστο κατά περίπτωση μοτίβο) «η κατσίνα και η σούβλη ει' τζη Νάξος το γλιούδι»⁵². Κατσίνα ήταν ένα χυλώδες παρασκεύασμα από αλεύρι, αλάτι, λάδι και κρεμμύδι, το οποίο τηγάνιζαν ελαφρώς και βου-

45. ΙΑΝΕ, χ/φο 802, σελ. 29.

46. ΙΑΝΕ, χ/φο 1028, από την Χαλάστρα Χαλκιδικής, σελ. 37.

47. ΙΑΝΕ, χ/φο 1187, σελ. 357.

48. Τ. Ζευγώλης, *Λαογραφικά σύμμεικτα*, τ. Α', ό.π., 67.

49. Π. Ζερλέντης - Φλ. Κατσουρός, *Νησιωτική επετηρίς...*, ό.π., 79.

50. ΙΑΝΕ, τ. 3 (1942), 439.

51. Ιάκ. Καμπανέλλης, «Ο καταδικασθείς μετά του Χριστού Βαραβάς υπήρξε ...Νάξιος!», εφημ. *Κυκλαδική*, φ. 469 (28.3.2003), σελ. 6.

52. Αρχείο ΙΑΝΕ, χ/φο 840, της Διαλεχτής Ζευγώλη - Γλέζου, από την Απειράνθο Νάξου, σελ. 242.

τούσαν σ' αυτό το ψωμί τους⁵³. Σ' αυτήν την περίπτωση η κατσίνα και η σούβλη (η γνωστή ως *σούγλη* σε πολλά μέρη του υπόλοιπου ελληνισμού), ένας πηχτός χυλός με αλεύρι ανακατεμένο σε βραστό νερό (σε μερικά νησιά προσέθεταν λίγο λάδι, κρεμμύδι)⁵⁴, δύο δηλ. φτωχικές λαϊκές τροφές, αποτελούσαν για τους σατιριζόντες τους Ναξίους *γλιούδι*⁵⁵, ήδυσμα, το καλύτερο έδεσμά τους.

Ο Δανιήλ Φιλιππίδης και ο Γρηγόριος Κωνσταντάς, οι συγγραφείς της (όντως) *Γεωγραφίας Νεωτερικής* (1791) είναι κατά πάσα πιθανότητα οι δημιουργοί μιας άλλης ειρωνικής αποστροφής εναντίον των Ναξίων, σχετικής με την αποδιδόμενη σ' αυτούς νωθρότητα και νωχέλεια. Οι Δημητρείς μιλούν με θαυμασμό για τις φυσικές ομορφίες του νησιού, το θαυμάσιο φυσικό του περιβάλλον, το οποίο θεωρούν (ορθότατα) μία από τις βασικές προϋποθέσεις για την οικονομική και πολιτισμική ανάπτυξη του τόπου. Θεωρούν ότι «ο ίδιος ο άνθρωπος και η βούλησή του είναι αεί παρόντα και ρυθμιστικά της φυσικής και κοινωνικής τάξεως και των όρων ζωής»⁵⁶, η κοινωνική πραγματικότητα δηλ. είναι προϊόν της δικής του βούλησης και ενέργειας, και όχι απ' εαυτών τα «δωρηθέντα» από το κλίμα και τη Φύση αγαθά του περιβάλλοντος χώρου⁵⁷. Γνωρίζουν πολύ καλά και επισημαίνουν το γεγονός ότι ένα φυσικό περιβάλλον μεταβάλλεται σε πολιτιστικό αναλόγως των προϋποθέσεων τις οποίες εμπεριέχει το ίδιο (εύφορο, αρδεύσιμο, άριστο κλίμα, κ.λπ.), αλλά και των προϋποθέσεων που βάζει σ' αυτό ο παρεμβαίνων παράγων *άνθρωπος*. Αναφερόμενοι στη Νάξο συγκεκριμένα, αντιπαραθέτουν τις φυσικές ομορφίες του νησιού και το θαυμάσιο κλίμα του στην τότε οικονομική και κοινωνική της κατάσταση, η οποία δεν ήταν ανάλογη των φυσικών προϋποθέσεων του χώρου, και αιτία ήταν (κατ' αυτούς) η αναξιότητα των κατοίκων: «Οι Αξιώται γενικώς όλοι κατηγορούνται δια πολλά ελαττώματα· εις τα ήθη τους είναι όλοι χωριάται, ανάξιοι οικονόμοι, ανάξιοι εις την θάλασσα· το νησί τους με όλον οπού είναι αλίμενο, ημπορούσε μ' όλον τούτο νάναι μητρόπολι των Κυκλάδων και Σποράδων νήσων...»⁵⁸. Ως εκ τούτων, το συμπέρασμα που αποδεικνύει τη

53. Βλ. γ/φο 508, σελ. 899, σελ. 869, από την Απειρανθο Νάξου (της Δ. Ζευγώλη).

54. Βλ. αρχείο του ΙΑΝΕ, στο λήμμα *σούγλη*.

55. ΙΑΝΕ, τ. 5, τχ. Α' (1984), 285-286, στο λήμμα *γλεγοúδι*.

56. Πρβλ. Στέφ. Ήμελλος, «Νάξου παραδοσιακός πολιτισμός (ενδεικτικά)», *Ναξιακά* τχ. 1 (39), καλοκαίρι 2001, 15.

57. Σύγχρονη θεώρηση αυτών των ζητημάτων βλ. τώρα στο Β. Νιτσιάκος, *Χτίζοντας το χώρο και το χρόνο*. Εκδόσεις Οδυσσεάς, Αθήνα 2003, 27 κ.ε.

58. Αικ. Κουμαριανού (επιμ.), Δ. Φιλιππίδης – Γρηγ. Κωνσταντάς, *Γεωγραφία Νεωτερική της Ελλάδος*. Εκδόσεις Ερμής, Αθήνα 1970, 161.

θεωρία τους είναι «*Μα όταν οι Νάξιοι είναι ανάξιοι, τι προσμένεις από τη Νάξο*».

Ίσως λοιπόν να εκπήγασε απ' αυτήν τη λόγια πηγή ο αρνητικός χαρακτηρισμός τους ως *Αναξίων*. Οι γείτονές τους Αμοργιανοί, και όχι μόνο, διερωτώνται σαρκαστικά με το σύγχρονο πλέον λεκτικό παίγνιο, παραλλαγή του παρπάνω συμπεράσματος των Δημητρίων:

*Τι φταίνει οι Νάξιοι αν είναι ανάξιοι*⁵⁹;

το οποίο, σε δελτίο του αρχείου του ΙΑΝΕ, αποδίδεται ειδικότερα στους Ναξιώτες χωρικούς. Οι τελευταίοι φέρονται εκεί «*ως φύσει νωθροί και ανεπιτήδευτοι προς τη γεωργία*»⁶⁰. Η ιστορικά αναιτιολόγητη, αλλά παγιωμένη αυτή εντύπωση, όπως θα αποδείξουμε, δεν αναφέρεται στους αγρότες, ούτε σ' όλους του Νάξιους όπως ρητά υποστηρίζουν οι Δημητρίεις (βλ. λίγο παραπάνω). Βασική αιτία της στασιμότητας στην οικονομική κοινωνική ζωή της Νάξου ήταν (κατά τους δημιουργικούς για τις Κυκλάδες 17. και 18. αιώνες), η νοστορπία και η συμπεριφορά των «*Δυτικών*» κυρίαρχων του νησιού φεουδαρχών. Δέσμοι της υπεροψίας τους για την αριστοκρατική καταγωγή τους, θεωρούσαν υποτιμητική κάθε ενασχόληση με ό,τι αποκαλούμε *παραγωγική διαδικασία*. Οι Δημητρίεις, ενώ στην αρχή αποδίδουν σ' όλους τους Ναξιώτες το ακλήρημα της νωθρότητας, σε άλλο σημείο της ανάλυσής τους συνηγορούν υπέρ της δικής μας ανάλυσης. Γράφουν σχετικά: «*Κοντά εις τας κοινάς κακίας οι πρώτοι Νάξιοι [ξένοι φεουδάρχες και τοπικό αρχοντολόι] έχουν και τους καπνούς της συγγενείας, και άλλοι ανεβάζουν το γένος τους ως τον Ιουστινιανό, άλλοι ως τους Παλαιολόγους και τ.*»⁶¹. Λοιδορούν δηλαδή το «*επιχείρημα της καταγωγής*» των αρχόντων του νησιού, τη ματαιοδοξία και την απεγνωσμένη τους προσπάθεια να παρουσιαστούν ως απόγονοι ενδόξων προγόνων. Η τάξη των «*Δυτικών*» ευγενών της Νάξου όμως δεν υπήρξε ποτέ ούτε «*θεμελιακή*» (με την έννοια της καθοριστικής της θέσης στην οικονομία), ούτε και «*ηγεμονική*» (με την έννοια της κυριαρχίας της στο επίπεδο του ελέγχου του θρησκευτικού εποικοδομημάτος, της θρησκευτικής ιδεολογίας). Στην «*πίεση*»

59. Τ. Ζευγώλης, *Λαογραφικά σύμμεικτα*, τ. Α', ό.π., 67. – Σπ. Λάμπρος, «*Εθνικά ύβρεις*», *Εστία Εικονογραφημένη* (1895), 172.

60. Βλ. αρχείο ΙΑΝΕ, στο λήμμα *Νάξος*.

61. Αικ. Κουμαριανού (επιμ.), *Δ. Φιλιππίδης – Γρηγ. Κωνσταντάς, Γεωγραφία Νεωτερίκη...*, ό.π., 161-162. Για τις «*μυθολογίες*» της καταγωγής βλ. συγκεντρωτική βιβλιογραφία στο Ευ. Αυδίκος, *Χάλασε το χωριό μας χάλασε*. Πολύκεντρο δήμου Τυχερού, Αλεξανδρούπολη 2002, 34 υποσημ. 1.

της Ιστορίας να αναπτύξει η τάξη τους κάποιες «στρατηγικές προσαρμογής» στις ανάγκες του παρόντος, εκείνη επέλεξε την ενδοστρέφεια, την «οικονομική ακινησία», την αντι-παραγωγική στάση, από τις πρώτες ημέρες της κυριαρχίας της στο νησί μέχρι και τα μέσα του 20ού αι., όταν πλέον παρακμάζει. Ο Κ. Ρωμαίος (ο οποίος φαίνεται ότι αγνοεί τη λόγια προέλευση του παραπάνω αφορισμού και έχει επηρεαστεί απ' αυτόν) γράφει ότι «... και οι άλλες κοινωνικές τάξεις στη Νάξο είχαν επηρεασθεί απ' αυτό το παράδειγμα των ευγενών»⁶², οι αγρότες δηλ. άρχισαν να δείχνουν περιφρόνηση προς την εργασία, και μ' αυτό τον τρόπο «τα κύρια χαρακτηριστικά –τότε στη δομή της Ναξιακής κοινωνίας– ήσαν η οκηγρία και η ματαιοδοξία»⁶³. Το συμπέρασμα του αιμνήστου λαογράφου φρονούμε ότι δεν έχει καμμία σχέση με την ιστορική αλήθεια, αφού οι ιστορικές μαρτυρίες είναι αδιάψευστοι μάρτυρες για την αβίωτη ζωή των Ναξιωτών *κουντουβερινάρηδων* (κολίγων), που εργάζονταν σκληρά («δούλευαν») στα κτήματα των αφεντικών τους φεουδαρχών⁶⁴.

Τέλος, οι ορεινοί Τηνιακοί, σύμφωνα με χ/φο του ΙΑΝΕ, ονομάζουν τους Ναξιώτες, και μάλιστα τους πεδινούς, *Μπακαξιώτες*⁶⁵, κοιλαράδες δηλαδή, εξ αιτίας του μαλθακού βίου τους ή εξ αιτίας διαφόρων ασθενειών (βλ. εδώ, παρακάτω, την περίπτωση της Μήλου) που ρήμαζαν παλαιότερα τους πληθυσμούς των πεδινών περιοχών (πρβλ. το σκωπτικό *Μπακολιβαδίτες* για τους κατοίκους της Λιβαδειάς, το *Μπακανιάρηδες* για τους Μαραθώνιους, κ.λπ.⁶⁶). Εδώ ως διαφοροποιητικό στοιχείο, ως στοιχείο της ετερότητας, προβάλλεται η αντίθεση του χώρου κατοικίας και καθημερινής δράσης (βουνό vs κάμπος). Οι πρώτοι, οι ορεσίβιοι, ψέγουν γενικά τους δεύτερους, σε πολλά μέρη της Ελλάδας, για τη νοσηρή φύση στην οποία κατοικούν, αλλά και για τα ηθικά ελαττώματα τα οποία τους δημιούργησε ο κάμπος. Ο *καμπίσιος*, ο *μπακανιάρης* αλλιώς, εδήλωνε γενικά τον νοσηρό άνθρωπο, τον αρρωστιάρη, τον προγάστορα, τον πίνοντα πολύ νερό⁶⁷. Ιδού μερικοί χαρακτηρισμοί από βουνίσιους προς καμπίσιους απευθυνόμενοι: «Οι καμπίσιοι είναι ούλοι χλεμπονιάρη-

62. Κ. Ρωμαίος, «Κυκλάδες, 1700-1800. Ιδιαιτερότητες του τοπικού λαϊκού πολιτισμού», *Λαβύρινθος* 3 (1986), 271.

63. Κ. Ρωμαίος, ό.π.

64. Από την πλούσια σχετική βιβλιογραφία βλ. εντελώς ενδεικτικά Περ. Ζερλέντης, *Φεουδαλική πολιτεία εν τη νήσω Νάξω*. Εν Ερμούπολει, τύποις Ν. Γ. Φρέρη, 1925.

65. Χ/φο 89 του ΙΑΝΕ, σελ. 35.

66. Χ/φο 89 του ΙΑΝΕ, σελ. 35.

67. Χ/φο Ν. Κοντοσόπουλου.

δες»⁶⁸, «οι καμπίς' είνι νηρουβρασμέν', κλουβιάζ' του μυαλό τ'ς απ' την γάψα του καλοκαίρ'»⁶⁹, ή το δημοτικό :

Βρε κάμπι αρρουσιάρικι, βρε κάμπι μαραζιάρη
με τη δική μου λιβντιά να στολιστής γυρεύεις⁷⁰;

Επιπλέον, εδήλωνε τον διακρινόμενο για τα ταπεινά του φρονήματα, ακόμη και φιλοτουρκικά κατά την Τουρκοκρατία, τον τεμπέλη («οι καμπίσοι είνι τεμπέλ'δισ»⁷¹), ενώ ο βουνίσιος αυτοπροσδιοριζόταν ως υγιής, ρωμαλέος, ελεύθερος στον καθαρό αέρα του βουνού και στο θαυμάσιο κλίμα του, αγωνιστής, σκληροτράχηλος, ανυπότακτος. Αψευδής μάρτυς τα δημοτικά μας τραγούδια⁷².

Οι ίδιοι βέβαια οι Ναξιώτες, στο προαναφερθέν εξάστιχο ακλήρημα, εις απάντηση του χλευασμού, συνδέουν παρετυμολογικά και ταυτίζουν το όνομα του νησιού τους με το αφηρημένο ουσιαστικό *αξία*. Είναι γνωστό ότι τα ονόματα του νησιού στην ιστορική του πορεία ήταν *Ναξία*, *Ναξιά*, *Αξιά*⁷³. Απ' αυτά αργότερα εκπήγασε η παρετυμολογική σύνδεση *Νάξος* – *αξιωμένη* και στο χλευαστικό *ανάξιοι* των γειτόνων τους αντιπαρατέθηκε το δικό τους *άξιοι*. Η παρετυμολογία αυτή αποκρυσταλλώθηκε μέχρι σήμερα σε ισχυρό τους ιδεολόγημα. Είναι η αυτοεικόνα τους, που προσφέρεται για «εσωτερική» και «εξωτερική» κυρίως κατανάλωση :

(...)

Πάρο παρονσία
Αξιά αξιωμένη⁷⁴.

Σχετικό επιτιμητικό προσωνύμιο είναι το *Αγάς Αξώτης*. Κατά τον Τ. Ζευγώλη «*Αγάς Αξώτης: δια τον μαλθακόν και βίαιον, τον επιτηδευόμενον, τον τρανόν. Εκ της εν Νάξω Τουρκοκρατίας*»⁷⁵. Η φράση έχει ευρεία διάδοση, αφού τη συναντούμε όχι μόνο στο συγκεκριμένο νησί⁷⁶ αλλά και στη Σύμη⁷⁷.

68. Χ/φο 1073, σελ. 17, του Ι.Λ.Ν.Ε.

69. Χ/φο 1088, σελ. 192, του Ι.Λ.Ν.Ε.

70. Χ/φο 1087, σελ. 114, του Ι.Λ.Ν.Ε.

71. Χ/φο 341, σελ. 156, του Ι.Λ.Ν.Ε.

72. Λόγω στενότητας χώρου αδυνατούμε να παρουσιάσουμε τη σχετική πλούσια βιβλιογραφία.

73. Αδ. Κοραΐς, *Ατακτα*, τ. 1, 183. - Περ. Ζερλέντης «Ναξία νήσος και πόλις», *Byzantinische Zeitschrift* 11 (1902), 494. - Δικ. Βαγιακάκος, «Τα ονόματα των Κυκλάδων νήσων κατά τας πηγάς», *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών*, τ. 14 (1993), 244.

74. Περ. Ζερλέντης «Ναξία νήσος και πόλις», ό.π., 494.

75. Τ. Ζευγώλης, *Λαογραφικά σύμμεικτα*, τ. Γ', Αθήνα 1955, 7.

76. ΙΛΝΕ, χ/φο 503, της Διαλεχτής Ζευγώλη - Γλέζου, από την Απείρανθο Νάξου, σελ. 111.

77. *Δωδεκανησιακόν Αρχείον* 3 (1958), 6.

Ουδείς όμως γνώστης της Ναξιακής ιστορίας, και μάλιστα της Τουρκοκρατίας, αγνοεί ότι το τουρκικό στοιχείο ήταν σχεδόν ανύπαρκτο στο νησί. Τη διοίκησή του ασκούσαν ένας αγάς (μπέης ή πασάς), ένας βοεβόδας που παρακολουθούσε την πορεία της εισπραξης των φόρων και ένας καδής (που δίκαιζε μόνον τις μεταξύ των Τούρκων, Τούρκων και χριστιανών, χριστιανών και Εβραίων διαφορές). Οι μόνιμοι Τούρκοι κάτοικοί του ήταν ελάχιστοι⁷⁸, οι δε ντόπιοι απολάμβαναν των προνομιακών ορισμών της Υψηλής Πύλης (*αχτιναμέδων*), όπως μας πληροφορούν πάμπολλες πηγές⁷⁹. Αυτό που πρωτίστως ενδιέφερε τους Τούρκους ήταν η κατά τους μήνες Ιούλιο-Αύγουστο κάθε έτους κάθοδος των πλοίων του καπουδάν πασά και του δραγουμάνου του στόλου⁸⁰ για την εισπραξη των φόρων. Έτσι, ο Τούρκος διοικητής του νησιού, χωρίς εσωτερικά προβλήματα, θα ήταν όντως ένας ευτυχισμένος αγάς, ο οποίος ζούσε τρυφηλή και ήρεμη ζωή (εκτός των περιπτώσεων των πειρατικών επιδρομών), και φυσικά χωρίς την ανάγκη να ασκήσει βία στους κατοίκους του νησιού.

Οι Ναξιώτες ανταπέδιδαν τον σατιρισμό των Αμοργιανών με το:

*Φέγγος, φέγγος, φέγγαρος
της (N) αξιάς ο φέγγαρος
όχι της Αμοργός το φεγγαράκι*⁸¹.

Το στιχηρό όμως αυτό, σύμφωνα τουλάχιστον με τον Σπ. Λάμπρο, δεν αποτελούσε ειρωνική κριτική για το Αμοργιανό φεγγάρι· αντιθέτως, ήταν υβριστικό για τους ίδιους τους Ναξιώτες, αφού – ασυνειδήτως προφανώς – εκτός από τη μεγαλαυχία τους απεδείκνυναν αλόγιστη ανοησία, όπως τουλάχιστον μαρτυρεί σχετική διήγηση: «*Νάξιος μεταβάς εις Αμοργόν είδε κατά τον*

78. Αντ. Κατσουρός, «Οι Τούρκοι της Νάξου», *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών*, τ. 9 (1973), 152-180.

79. Βλ. ενδεικτικά Περ. Ζερλέντης, *Γράμματα των τελευταίων φράγκων δονκών του Αιγαίου πελάγους 1438-1565* (...), Εν Ερμουπόλει 1924, 42-53 και 91-115, όπου και σχετικά έγγραφα (τόωρα: βιβλιοπωλείο Διον. Ν. Καραβία, Αθήνα 1985), 101 κ.ε. - Ιάκ. Βιοβίτζης, «Η κοινοτική διοίκηση των Ελλήνων κατά την Τουρκοκρατίαν», *L' Hellénisme Contemporain*, Αθήνα 1953, 183-204. - Δ. Πασχάλης, «Πρόνομα και διοίκηση των Κυκλάδων επί Τουρκοκρατίας», *Ανδριακά Χρονικά* 1 (1948), 120-150. - Ελ. Κούγκου, *Οι κοινοτικοί θεσμοί στις Κυκλάδες κατά την Τουρκοκρατία*. Αθήνα 1980, 24 κ.ε. - Β. Slot, *Archipelagus turbatus. Les Cyclades entre colonisation Latine et occupation Ottomane c. 1500-1718*, τ. 1. Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul, 1982, passim. - κ.ά.

80. Για το θεσμό και τους φορείς του βλ. τη διδακτορική διατριβή του Β. Σφυρόερα, *Οι δραγομάνοι του στόλου. Ο θεσμός και οι φορείς* (...). Αθήνα 1965, κυρίως 61 κ.ε.

81. Τ. Ζενγώλης, *Λαογραφικά σύμμεικτα*, τ. Α', ό.π., 67. Πρβλ. Σπ. Λάμπρου, «Εθνικά ύβρεις», ό.π., 172 και Περ. Ζερλέντης, «Νάξια πόλις και νήσος», ό.π., 495.

χρόνον της εν τη νησίδι ταύτη διατριβής την σελήνην φθίνουσαν, επιστρέψας δε μετ' ου πολύ εις την Νάξον πληθούσης της σελήνης και απορήσας επί τη διαφορά του μεγέθους αυτής εν ταις δύο νήσοις ανεφώνησε...» περιχαρής το παραπάνω τρίστιχο⁸².

Άλλοτε πάλι κατηγορούνται ως οι χειρότεροι των Ελλήνων στη συμπεριφορά:

Σ' όποιο τόπο κι αν αράξω το γιακά μου θα τινάξω
θα κηρύξω, θα φωνάξω «μη χειρότερα απ' τη Νάξο»⁸³.

Βεβαίως δεν λείπει η αυτοκριτική και ο αυτοχλευασμός από τους Ναξιώτες, όπως φυσικά και από τους υπόλοιπους νησιώτες. Εδώ, έχουμε μια περίπτωση του λεγόμενου «εσωτερικού παράγοντα» στη λαϊκή δημιουργία, με τον οποίο ο Νεοέλληνας αποκαλύπτει δηλ. χιουμοριστικά (esoteric humor) το τι σκέπτεται για τον εαυτό του⁸⁴. Η αυτοκριτική του Ναξιώτη εκφραζόταν με τον ευπροσάρμοστο κατά περίπτωση στίχο⁸⁵:

Αξώτης άιος κι ά 'νή σκατένη δόξα θα 'χη⁸⁶.

Άλλοτε πάλι, αυτοθαυμαζόμενοι συμπεριελάμβαναν και τη γειτονική Πάρο – υπό ευνοϊκές και για τα δυο νησιά συγκυρίες – στη σύγκρισή τους με όλα τα Δωδεκάνησα:

Όσ' είν' η Πάρο κι η Ναξιά δεν είν' da δώδεκα νησιά⁸⁷.

Εν τούτοις, οι μεταξύ τους αλληλοσατιρισμοί, αλλά και των Παριανών με τα γειτονικά νησιά, ήταν σαρκαστικοί. Οι Ναξιώτες χλεύαζαν τους **Παριανούς** με το προσωνύμιο *Πατούχχρδες*, δηλ. ήταν ξυπόλυτοι και – κατ' επέκταση – είχαν μεγάλο πέλμα. Οι Παριανοί «φορτώθηκαν» το εν λόγω ακλήρημα λόγω της συνήθειάς τους να περπατούν συχνά ξυπόλητοι, επειδή όντως σημαντικό

82. Σπ. Λάμπρος, «Εθνικάί ύβρεις», ό.π., 172.

83. Προφορική μαρτυρία Δημ. Οικονομίδου, Ομοτ. Καθηγητού Παν/μίου Αθηνών. Πρβλ. H. von Gaertringen, «Η νήσος Θήρα», περιοδ. *Αρμονία*, τχ. 3 (1902), 442. Τον σεβαστό μου κ. Οικονομίδα και όλους όσους κατέθεσαν την προφορική τους μαρτυρία στον υπογραφόμενο, θερμά ευχαριστώ και από τη θέση αυτή.

84. Πρβλ.. Ethelyn Orso, *Modern Greek Humor: A collection of Jokes and Ribald Tales*. Indiana University Press (Bloomington and London), 1979, 43.

85. Βλ. Ν. Κοντοσόπουλος «Η εικόνα του χωρικού μέσα από τις παροιμίες του Ελληνικού λαού», *Επετηρίς Κέντρου Ερεύνης Ελληνικής Λογογραφίας* της Ακαδημίας Αθηνών, τ. 28 (1999), 112.

86. ΙΑΝΕ, χ/φο 503, της Διαλεχτής Ζευγώλη - Γλέζου, από την Απειράνθο Νάξου, σελ. 203.

87. ΙΑΝΕ, χ/φο 840, της Διαλεχτής Ζευγώλη - Γλέζου, από την Απειράνθο Νάξου, σελ. 357. Πρβλ. Περ. Ζερεντής, «Ναξιά νήσος και πόλις», ό.π., 495.

μέρος του πληθυσμού του νησιού ασχολούνταν με την αλιεία⁸⁸. Οι Ναξιώτες θεωρούσαν το συγκεκριμένο επάγγελμα υποτιμητικό (επειδή οι ίδιοι ελάχιστα ασχολούνταν μ' αυτό), αντιμετωπίζουν δε σήμερα εξ ίσου υποτιμητικά τους ψαράδες συμπατριώτες τους Χωραίτες (κατοίκους της Χώρας), τους οποίους «κοσμούν» με τον ίδιο απαξιωτικό χαρακτηρισμό.

Η στάση τους (και των κατοίκων της Άνδρου) ήταν αρνητική για την Πάρο, ώστε παραδίδεται πως:

*Μα δε θέλ' από τη Πάρο, μήτε κότα για να πάρω
μήτε αυγό, μήτε κορκό, μήτε πράμμα θηλυκό*⁸⁹.

Ο Τ. Ζευγώλης αναφέρει το παραπάνω δίστιχο και αιτιολογεί τη δημιουργία του με μια ιστορική παράδοση που είχε ακούσει, αν και ο συσχετισμός φαίνεται ανίσχυρος: δημιουργήθηκε «... ως θρυλείται, εκ του ότι, επί διαφοράς μεταξύ Ανδρίων και Χαλκιδέων, οι Πάριοι ετάχθησαν με το μέρος των Χαλκιδέων»⁹⁰.

Την κουταμάρα, που ερεθίζει αφάνταστα την τάση του λαϊκού ανθρώπου να τη σατιρίζει όπου την εντοπίσει, αποδίδουν όλοι οι γείτονες της Πάρου στους κατοίκους της. Μια ευτράπελη διήγηση⁹¹ αναφέρει ότι κάποτε οι κάτοικοι του χωριού Κώστου ναυπήγησαν αντί ξύλινου ένα μαρμάρινο καράβι (λόγω υπερπληθώρας του γνωστότατου από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα Παριανού μαρμάρου)⁹², το οποίο καταποντίστηκε στην ακτή. Γι' αυτό λοιπόν τους χλευάζουν ως *Κουτοπαριανούς* ή *Ζαβοπαριανούς*, και η φράση «με το καράβι του Κώστου θα πας;» κατάντησε παροιμιώδης⁹³.

Το προαναφερθέν :

- *Εγώ είμ' από την Τήνο - Και δε δίνω.*

- *Εγώ είμ' από την Πάρο - Και θα πάρω*

- *Εγώ είμ' απού τη Νάξο - Κι' ό,τι εύρω θα τ' αρπάξω,*

μια έξυπνη παρήχηση και παρετυμολογία από τα ρήματα *παίρνω* - *δίνω*, που

88. Προφορική μαρτυρία του Ναξιώτη λαϊκού λογοτέχνη Γ. Προμπονά - Κότε.

89. Π. Ζερλέντης - Φλ. Κατσουρός, *Νησιωτική επετηρίς...*, ό.π. 82.

90. Τ. Ζευγώλης, *Λαογραφικά σύμμεικτα*, τ. Α', ό.π., 67-68.

91. Για την κουταμάρα ως κύριο και χαρακτηριστικό στοιχείο της λαϊκής ευτράπελης διήγησης βλ. Μ. Γ. Μερκαλής, *Ευτράπελες διηγήσεις. Το κοινωνικό τους περιεχόμενο*. Βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι. Δ. Κολλάρου & Σίας, Αθήνα 1980, 9 κ.ε.

92. Πρβλ. πρόχειρα Α. Μηλιαράκης, *Κυκλαδικά, ήτοι γεωγραφία και ιστορία των Κυκλάδων νήσων*. Επανέκδοση με ευρετήριο. Βιβλιοπωλείο Διον. Ν. Καραβία, Αθήνα, 26.

93. Λέγεται σε όσους διακηρύττουν ότι θα κάνουν κάτι το οποίο φυσικά ουδέποτε πραγματοποιούν. Προφορική μαρτυρία της νηπιαγωγού και λαογράφου Γιάννας Σέρεγη.

συναντάται σε πολλά μέρη της Ελλάδος⁹⁴, καθορίζει με την απολυτότητά του την ηθική συμπεριφορά τριών ανθρωπινων τύπων: όσων αρέσκονται να προσφέρουν, να απολαμβάνουν και να κλέβουν. Οι Παριανοί κατατάσσονται στη δεύτερη κατηγορία. Γι' αυτό η φράση «αυτός είναι από την Πάρο» κατάντησε παροιμιώδης, και σημαίνει αυτόν που διαρκώς επιθυμεί να προσποριζέται αγαθά χωρίς να δίνει. Την αναφέρει και ο Αραβαντινός στις *Παροιμίες* του: «Εγώ είμ' από την Πάρο, δεν είμ' από την Τήνο»⁹⁵. Ο Α. Διαμαντάρας παραθέτει τη σχετική φράση με ένα παράδειγμα: «Εδώ ούλοι 'ναιν απού την Πάρο, κα(ν)ένα δεν έσει απού την Τήνο».

Τους Παριανιούς οι Ναξιώτες τους αποκαλούσαν επίσης *Γλαράκια*, είτε επειδή δήθεν ήταν λαίμαργοι⁹⁶, είτε, μεταφορικά, επειδή έδειχναν ιδιαίτερη σπουδή στην απόκτηση κάποιου αγαθού ή στην επίτευξη κάποιου στόχου⁹⁷. Οι κάτοικοι, ειδικότερα, της Απειράνθου, όταν εξύβριζαν κάποιον συγχωριανό τους τον αποκαλούσαν *Παριαναίκο* (γ)άδαρο, με τη μεταφορική έννοια, δηλ. του πείσμονα και ανάγωγου. Η Διαλεχτή Ζευγώλη αναφέρει δυο παραδείγματα:

- Μουρέ είναι 'άδαρος είναι φτος! Παριαναίκος, όχι αστεία.

- Μουρέ Παριαναίκε άδαρε, σόπα⁹⁸.

Η ίδια σημειώνει ότι τους αποκαλούσαν και *Χοιροπαριανούς*, επειδή δήθεν ήταν αγροίκοι, αγενείς, ανάγωγοι («το χοιρο- το προσθέτουμε στην αρχή της λέξεως όταν θέμε να αποδείξουμε χωριατιά» επεξηγεί⁹⁹).

Τους γείτονές τους **Αντιπαριώτες** οι Παριανοί τους ονόμαζαν σκωπτικά *Κουρούνες* (από τα γνωστά πουλιά που δημιουργούν εκκωφαντικό θόρυβο όταν συνάζονται και κρῶζουν ομαδικά), επειδή δήθεν κουβέντιαζαν δυνατά¹⁰⁰, ή επειδή «είναι το μέρος χαμηλό και έχει πολλές (κουρούνες)»¹⁰¹. Η εικόνα τους στους άλλους νησιώτες αμαυρώθηκε από την υποτιθέμενη ανάγωγή

94. Πρβλ. ΙΑΝΕ, X-K από Σηλυβρία 6575, σελ. 6. - X/φο 1065, σελ. 145, από Βιθυνία.

95. Π. Αραβαντινός, *Παροιμιστήριον ή συλλογή παροιμιών εν χρήσει ουσών παρά τοις Ηπειρώταις*. Ιωάννινα 1863, 144.

96. Πρβλ. ΙΑΝΕ, τ. Ε1, 279.

97. Προφορική μαρτυρία Γιάννας Σέρρη.

98. ΙΑΝΕ, χ/φο 440, της Διαλεχτής Ζευγώλη - Γλέζου, από την Απειράνθο Νάξου, σελ. 179.

99. ΙΑΝΕ, χ/φο 447, της Διαλεχτής Ζευγώλη - Γλέζου, από την Απειράνθο Νάξου, σελ. 473.

Και το επιθέτουν σε κάθε εθνικό όνομα, του νησιού τους ή άλλου τόπου.

100. Προφορική μαρτυρία Γιάννας Σέρρη.

101. X/φο 862, 18, του ΙΑΝΕ.

και αφιλόξενη συμπεριφορά τους, όπως δηλώνει το παρακάτω δίστιχο, αν και παραμένει άγνωστος (σε μας) ο παροιμιόμυθος που ασφαλώς στάθηκε αφορμή για τη δημιουργία αυτής της αποφθεγματικής αποστροφής :

Έ μπάω στην Αντίπαρο, γιατί πετροβολούνε
μου σκάσανε μια πετριά κι ακόμη τη θυμούμαι¹⁰².

Οι ίδιοι οι Παριανοί πάντως δηλώνουν αυτάρεσκα τον «πολιτισμικό τους τοπικισμό» και τονώνουν την ιστορική τους ταυτότητα με την επινόηση να συσχετίσουν το όνομα του νησιού τους με το ουσιαστικό *παρουσία*. Ισχυρίζονται δηλ. ότι η Πάρος έλαβε ενεργό μέρος στον εθνικό αγώνα του 1821 και αγωνίστηκε σθεναρά μαζί με όλους τους άλλους¹⁰³. Η «επίσημη» Ιστορία συνηγορεί επί του θέματος¹⁰⁴. Αυτό όμως που ενδιαφέρει πρωτίστως την *Κοινωνική Λαογραφία*, και ισχύει φυσικά για όλες τις ανάλογες περιπτώσεις που συναντούμε εδώ, δεν είναι το «αντικειμενικό», το ιστορικά αποδεδειγμένο, αλλά το πώς ο λαός διαχειρίζεται την Ιστορία και το τοπικό του παρελθόν για να σκιαγραφήσει την ταυτότητά του στο παρόν. Αυτή είναι η πιο ενδιαφέρουσα πτυχή των σχέσεων της Λαογραφίας με την Ιστορία¹⁰⁵. Το *παρουσία* πιθανό-

102. Προφορική μαρτυρία του ρέκτη μελετητή της Σιφνιακής λαογραφίας κ. Αντ. Τρούλου.

103. Δανάη Τσουκαλά, *Μύθοι και θρύλοι...*, ό.π., 22.

104. Βλ. ενδεικτικά Ευαγγ. Ρόζος, *Οι νησιώτες του Αγαίου στον Αγώνα* (...). Αθήνα 1971, 194, 208, 235, 276, 281. - Ηλ. Κωνσταντίνου - Ν. Αλιπράντης, *Παριανοί αγωνιστές του 1821*. Έκδοση Συνδέσμου Μαρπητσαίων και Αρχιλοχιτών Πάρου, Αθήνα 1977.

105. Από την πλούσια σχετική βιβλιογραφία βλ. ενδεικτικά Ελ. Αλεξάκης, «Σχέση Λαογραφίας και Ιστορίας». *Ακαδημία Αθηνών, Σύλλογος Επιστημονικού Προσωπικού, Επιστημονικές ανακοινώσεις*, Αθήνα 1984, 81-91. - Γρ. Γκιζέλης, «Οι παραδόσεις ως πηγή εθνοϊστορίας των Θρακών», *Πρακτικά Β' Συνεδρίου Λαογραφίας Βορειοελλαδικού Χώρου*, Θεσσαλονίκη 1976, 45-55. - Μ. Μερακλής, «Η ιστορικότητα των λαογραφικών φαινομένων», ό.π., 15-25. - P. Thompson, *The Voice of the Past: Oral History*. Oxford University Press, 1978. - J. Vansina, *Oral Tradition as History*. London-Nairobi 1985. - R. Finnegan, *Oral traditions and the verbal arts. A guide to research practices*. London and N. York, Routledge, 1992, 47-49. - L. - J. Calvet, *Η προφορική παράδοση*. Μετάφραση Μ. Καρυολέμου. Εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα 1995, 111 κ.ε. - Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, *Λαογραφία και ανθρωπιστικές σπουδές*. Θεσσαλονίκη 1981. - Η ίδια, *Λαογραφικά μελετήματα II*. Εκδόσεις Πορεία, Αθήνα 1993, 227-270. - Άλκη Κυριακίδου - Νέστορος, Αδ. Ισημελιάδου, Ά. Παναγιωταρέα, κ.ά., «Προφορική ιστορία», *Εντευκτήριο* 8 (Οκτώβριος 1989), 39-57. - Έ. Βουτυρά, «Η Λαογραφία της Άλκης και η προφορική Ιστορία», ό.π., 58-61. - Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών (εκδ.), *Η Έξοδος*, τ. 1-2. Αθήνα 1980-1982. - Έ. Παπαδημητρίου, *Ο κοινός λόγος*, τ. 1-4. Εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 1975-1979. - R. Hirschon-Φίλιππάκη, «Μνήμη και ταυτότητα. Οι Μικρασιάτες πρόσφυγες της Κοκκινιάς», στον τόμο Ε. Παπαταξιάρχης - Θ. Παράδελλης (επιμ.), *Ανθρωπολογία και παρελθόν. Συμβολές στην Κοινωνική Ιστορία της Νεότερης*

νότατα προήλθε από παρήχηση του ονόματος του νησιού¹⁰⁶:

*Άντρο, αντρειωμένη
Τήνο τιμημένη
Σύρα, ψείρα
Μύκονο, κασίδα
Πάρο παρονσία
Τζια πολλά τα έτη (...)*

Βεβαίως αυτή είναι μία πρόταση για την ερμηνεία του *παρονσία*, ως επιθέτου χαρακτηρισμού των Παριανών. Όπως προείπαμε όμως (βλ. την περιήγηση της Σύρου) η δομή του εξαστίχου είναι τέτοια που μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι οι χαρακτηρισμοί των δύο πρώτων νησιών είναι θετικοί γι' αυτά (ολοφάνερο ζήτημα) και περιπαικτικοί για τα υπόλοιπα τέσσερα. Το αποδείξαμε για τη Σύρο και τη Μύκονο, το αποδεικνύουμε (προς το τέλος της εργασίας μας) για τα Θερμιά. Άρα, το εναπομείναν *παρονσία* θα πρέπει να έχει σατιρικό χαρακτήρα.

Εκτός των άλλων σημασιών της (οι οποίες δεν φαίνεται να έχουν καμμία σχέση με το θέμα μας) η λέξη σημαίνει μεγαλοπρέπεια, επισημότητα, λαμπρότητα¹⁰⁷. Μήπως οι πανηγυριστές καυτηρίαζαν μ' αυτόν τον τρόπο τη μεγαλο-

Ελλάδας. Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1993, 329-356. - Α. Collard, «Διερευνώντας την “κοινωνική μνήμη” στον ελλαδικό χώρο», ό.π., 357-389. - Σ. Δημητρίου-Κοτσώνη και Σωτ. Δημητρίου, *Ανθρωπολογία και Ιστορία*. Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1996. - Φρ. Αμπατζοπούλου, «Ιστορία και μυθοπλασία: οι αυτοβιογραφικές αφηγήσεις πολέμου», στον τόμο *Αφηγηματικότητα, Ιστορία και Ανθρωπολογία*. Επιμέλεια Ρ. Μπενβενίστε - Θ. Παραδέλλης, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας Παν/μίου Αιγαίου, Μυτιλήνη 1994, 25 - 54. - Μ. Γ. Σέργης, *Λαογραφικά των εκλογών (1920-1981) από ένα Ναξιώτικο χωριό. Συμβολή στη «Λαογραφία των εκλογών» και στη μελέτη του Κυκλαδικού χώρου*. Πρόλογος Μ. Γ. Μερακλής, Αθήνα 1998, 13-18 και *passim*. - Ρ. Βαν Μπούσχοτεν, *Ανάποδα χρόνια. Συλλογική μνήμη και Ιστορία στο Ζιάκα Γρεβενών (1900 - 1950)*. Εκδόσεις Πλέθρον, Αθήνα 1997. - Η ίδια, *Περάσαμε πολλές μπόρες, κορίτσι μου*. Εκδόσεις Πλέθρον, Αθήνα 1999. - Μ. Κλιάφα, *Σιωπηλές φωνές. Μαρτυρίες Θεσσαλών για τον 20ό αιώνα*. Εκδόσεις Καστανιώτης, Αθήνα 2000. - Μ. Θανοπούλου, *Η προφορική μνήμη του πολέμου. Διερεύνηση της συλλογικής μνήμης του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στους επιζώντες ενός χωριού της Λευκάδας*. Αθήνα 2000. - Χρ. Χατζητάκη-Καψωμένου (επιμ.), *Ελληνικός παραδοσιακός πολιτισμός. Λαογραφία και Ιστορία. Συνέδριο στη μνήμη της Άλκης Κυριακίδου-Νέστορος*. Εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 2001, με πολλές ενδιαφέρουσες εργασίες, τις οποίες παραλείπουμε να αναφέρουμε λόγω στενότητας χώρου.

106. Αυτό τουλάχιστον υποστηρίζει ο Δ. Πασχάλης, *Η Άνδρος...*, ό.π., 29.

107. Βλ. αρχείο ΙΑΝΕ, στο λήμμα *παρονσία*.

πρέπεια του πανελλήνιου πανηγυριού της Εκατονταπυλιανής; Μήπως σατίριζαν τη συχνή χρήση της λέξης στην καθημερινή τους ομιλία; Κατά τον Ζαχαρία Στέλλα, η λέξη στην Πάρο σημαίνει το κεντρικό, το εμφανέστερο, το πλέον περίοπτο σημείο ενός χώρου¹⁰⁸. Αυτό μπορεί να είναι π.χ. στο κέντρο του χωριού¹⁰⁹, «στη παρουσία του γιαλού», μπροστά στο λιμάνι δηλαδή¹¹⁰, «στη παρουσία της εκκλησίας», στην κεντρική της είσοδο, κ.τλ.¹¹¹. Είναι επίσης ένα από τα λιγοστά νησιά που έχουν εκκλησία αφιερωμένη στη Δευτέρα Παρουσία¹¹². Ή μήπως *Παρουσία* ήταν ο ναός της Παναγίας, το κέντρο του νησιού, το σημείο που είχε στραμμένα τα βλέμματα όλος ο Ορθόδοξος Ελληνισμός, οπότε η λέξη δεν ενέχει σκωπτική διάθεση;

Δεκάδες είναι οι νεοελληνικές παραδόσεις για στοιχειωμένα νησιά και κολαστήρια των αμαρτωλών¹¹³. Είναι επίσης γνωστές οι δοξασίες ότι οι ψυχές των νεκρών μισεύουν σε ξερονήσια, ότι εμποδίζονται από το νερό να ξαναγυρίσουν στον κόσμο των ζωντανών¹¹⁴, ότι ο βρικόλακας πρέπει να ξαναταφεί σ' ερημονήσι για να μην μπορεί να περάσει τη θάλασσα και να ενοχλήσει τους ζωντανούς¹¹⁵. Δεκάδες άλλα τοπωνύμια (νησιών, ακρωτηρίων, λιμένων) του ελληνικού (και όχι φυσικά μόνο) χώρου οφείλουν την ονομασία τους σ' αυτούς τους δεισιδαιμονικούς φόβους των λαϊκών ανθρώπων¹¹⁶. Η Σαντορίνη (που μας ενδιαφέρει εδώ) ονομαζόταν *Isola del Diavolo* και *Isola del Demonio*, «ιεροποιημένη» κατά κάποιο τρόπο εξ αφορμής των ανάλογων μεταφυσικών φόβων, αφού θεωρούνταν χώρος συνάθροισης «κακών πνευμάτων», διαβόλων και βρικόλακων¹¹⁷ κυρίως.

108. Π. Στέλλας, *Της Πάρου ζονγραφιές ατσούμπαλες. Η ατίμητη λαϊκή παργιανή κληρονομιά μας. Τα παραβόλια τ'ν αγιό και άλλα λαογραφικά και γλωσσικά*. Αθήνα 2002.

109. Ζ. Στέλλας, *Της Πάρου ζονγραφιές...*, ό.π., 28.

110. Ζ. Στέλλας, ό.π., 181.

111. Ζ. Στέλλας, ό.π., 308, 313, 315.

112. Χ/φο 1005, σελ. 38, του ΙΑΝΕ. Πρβλ. χ/φο 780, σελ. 181 και 55 (από Σίκινο και Φολέγανδρο), νησιά στα οποία συναντούμε αυτό το ξεχωριστό τοπωνύμιο.

113. Ν. Πολίτης, *Μελέται περί του βίου και της γλώσσης του Ελληνικού λαού. Παραδόσεις*, τ. Α', Αθήναι 1904, 570-571.

114. Π. Λεκατσάς, *Η ψυχή. Η ιδέα της Ψυχής και της Αθανασίας της και τα έθιμα του Θανάτου*. Αθήναι, 141.

115. Ν. Γ. Πολίτης, *Μελέται περί του βίου...*, τ. Α', ό.π., 573. Πρβλ. Γ. Δημητροκάλλης, *Θρησκευσιολογικά και λαογραφικά μελετήματα*, Αθήναι 1997, 41.

116. Πολλά παραδείγματα βλ. στο Γ. Δημητροκάλλης, *Θρησκευσιολογικά...*, ό.π., 43-45.

117. Για τη λαογραφική θεώρηση του θέματος βλ. Φ. Κουνουλές, *Βυζαντινών βίος και πο-*

Σχετικές με τα παραπάνω διηγήσεις δημιούργησαν το παρωνύμιο *Βρουκόλακες* για τους **Σαντορινιούς**¹¹⁸. Η εφημερίδα *Αιγαίον* διασώζει τα εξής «λαογραφικότατα», σε μια κριτική της παρουσίαση των *Παροιμιών* του Ν. Γ. Πολίτου: «...*Λαμβάνων το ενδόσιμον εκ του περί βρικόλακων κεφαλαίου, ων πέντε έχουσι Θηραϊκήν προέλευσιν, παρεμβάλλει την αστεϊάν αντιζηλίαν μεταξύ Νάξου και Θήρας οπότε, προκειμένου να διαιρεθῇ ο νομός Κυκλάδων εις δύο, εκάτεροι ημφιοβήτουν τίς να γείνη πρωτεύουσα του δευτέρου νομού. Βουλευτής εκ Νάξου επί τη πολιτική ταύτη συζητήσει εἶχεν εἶπη ὅτι ἡ Θῆρα εἶνε ἐνδιαίτημα των ἀπὸ των λοιπῶν νήσων ἐκδιωχθέντων βρικόλακων, Θηραῖος δὲ δημοσιογράφος ἀπαντῶν υπεγράφη “εἰς ἐπικίνδυνος βρικόλαξ”*»¹¹⁹. Η πίστη αυτή ξεπέρασε τα στενά ὅρια των Κυκλάδων και έγινε πανελλήνια, ὡπως δηλώνουν κάποιες παροιμιακές φράσεις και κατάρες, π.χ.: «*Ἄ που να μπούνε ὄλοι οι διαόλοι τῆς Σαντορίνης μέσα σου*»¹²⁰, «*οι διαόλοι να μαζωχτοῦνε ἀπὸ τῆς Σαντορίνης τα βουνά κι ἀπὸ τῆς Σαμαριάς τα χάλαρα νάρθουνε και να σε σηκώσουνε στα φτερά ντουνε*»¹²¹, «*εσκάσασιν οι πειρασμοὶ που ’ναι τῆς Σαντορίνης*»¹²², κ.ά.

Τὴν κουταμάρα των Σαντορινιῶν ἐσκωπῶν οι Ναξιῶτες με το παρακάτω τετράστιχο, συμπυκνωμένη ευτράπελη διήγηση, με «δράστη» κάποιον συντοπίτη τους ο οποίος, ὅταν ἐπλένε στην ἀκροθαλασσιά το μόλις ἀγορασμένο κεφάλι κατσίκας και του το πήρε το κύμα, φέρεται ὅτι εἶπε:

λιτισμός, τ. 2 : 1 (1948), 249-250 - Στ. Μουζάκης, *Οι βρικόλακες στους βυζαντινούς και μεταβυζαντινούς νομοκάνονες και στις παραδόσεις του ελληνικού λαοῦ*. Αθήνα 1987. - Ν. Εμμανουηλίδης, «Οι λαϊκές δοξασίες για τους βρικόλακες και ἡ ἀντιμετώπισή τους στα μεταβυζαντινά νομοκανονικά κείμενα», στο *Συμπόσιο: Ἡ διαχρονικὴ πορεία του κοινοτισμοῦ στη Μακεδονία*. Θεσσαλονίκη 1991, 108-121. - Δ. Μπενέκος, *Ἡ ἀγωγή των δαιμόνων στην Ἡπειρο. Συμβολὴ στη μελέτη τῆς νεοελληνικῆς μαγείας*. Ἰωάννινα 1988. - Αρ. Γερούκη, «Μια ιστορικο-ανθρωπολογικὴ προσέγγιση του περιθωριακοῦ: Ἡ μάγισσα, ο Εβραῖος, ο βρικόλακας (17^{ος} - 18^{ος} αι., Κέρκυρα - Αἰγαῖο», *Εθνολογία* 5 (1996-97), Αθήνα 1998, 103-114. - Δ. Οικονομίδης, *Ὁ Νικόλαος Μ. Δραγούμης και «οι βρικόλακες» τῆς Νάξου*. Ἀνάτυπο ἀπὸ τον 17^ο τόμο τῆς *Επετηρίδος Εταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν*, Αθήνα 2001.

118. Βλ. Δ. Οικονομίδης, «Παραδόσεις ἐκ Σαντορίνης», στον τόμο Ἰω. Δανέζης, *Σαντορίνη. Θῆρα, Θηρασιά, Ἀσπρονήσι, Ἡφαίστεια*. Ἐκδόσεις Ἀδάμ, Αθήνα 2001, 401-404. - Μ. Δανέζης (ἐκδ.), *Σαντορίνη*, Αθήνα 1971, 47.

119. Στο φ. 221 (8. 7. 1906), 2-4.

120. Θ. Οθωναῖος, *Ἡ νήσος Ἴος. Ἱστορία, Λαογραφία, Γενικά*. Πρόλογος Δ. Γ. Καμπούρο-γλου. Αθήναι 1938, 144.

121. ΙΑΝΕ, χ/φο 852, ἀπὸ τὴν Ἀποκόρωνα Κρήτης, σελ. 34.

122. ΙΑΝΕ, χ/φο 727, ἀπὸ τὴν Κάλυμνο, σελ. 328.

... Κατσικίσιο μου κεφάλι, του, του, του και να χορτάρι...

Έλα 'δω και να χορτάρι, μα το φράγκο μου δεν ήδωκα¹²³;

Η σημαντική για την οικονομία του νησιού παραγωγή κισήρεως (ελαφρόπετρας) έδωσε αφορμή για το χαρακτηρισμό τους *Αλαφρόπετρες*, από τους Ναξιιώτες και πάλι. Επιβεβαιώνει το ΙΑΝΕ, στο λήμμα *αλαφρόπετρα*: «... μεταφ. επί του ελαφρόνου, του ανοήτου ή και των κατοίκων της Θήρας, διότι η νήσος βρίθκει κισήρεως»¹²⁴. Οι ίδιοι πάντως αυτοσαρκάζονται με το αμφίσημο «εμείς δεν είμαστε αθρόωποι, είμαστε Σαντορινιοί»¹²⁵.

Οι *Αναφιώτες* σατιριζόνταν από τους Σαντορινιούς για μια υποτιθέμενη δυσαναλογία: τη σμικρότητα του χώρου (ο μικρός της *απόγυρος*, η περίμετρος) από τη μια και τη μεγάλη σε αριθμό παρουσία επιτρόπων από την άλλη. Μαρτυρεί, το γνωστό από ανάλογες περιπτώσεις¹²⁶ σατιρικό δίστιχο:

Έδε χώρα η *Ανάφη*, έδ' *απόγυρο* που έχει,
δεκοχτώ 'πιτρόπους έχει και κανένας νου δεν έχει¹²⁷!

Την υπεροπτική στάση των Ναξιωτών έναντι των κατοίκων της μικρής Ίου (επειδή οι φτωχοί *Νιώτες* μετέβαιναν στη Νάξο να εργαστούν σε χειρωνακτικές εργασίες κυρίως, κλασική εφαρμογή της «θεωρίας της υπεροχής» εδώ¹²⁸), δήλωνε με τη δηκτική του ειρωνία το εθνικό *Νιώτης*, το οποίο «κατέστη προσηγορικών δηλούν τον υπηρέτην εις ασχολίας εργατικής». Γι' αυτό και η άρνηση κάθε Ναξιώτη να εργασθεί σε «ευτελή» εργασία έγινε συνώνυμη με τη φράση «δεν πάω να 'νώ *Νιώτης*»¹²⁹. Κάτι ανάλογο συμβαίνει σήμερα με το

123. Τ. Ζευγώλης, *Λαογραφικά σύμμεικτα*, τ. Α', ό.π., 67.

124. ΙΑΝΕ, τ. Α' (1933), 411.

125. Προφορική μαρτυρία του δικηγόρου και Προέδρου της Ενώσεως Κυκλαδικού Τύπου Μανόλη Λιγνού.

126. Βλ. ΙΑΝΕ, τ. 2 (1939), 445.

127. Π. Ζερλέντης – Φλ. Κατσουρός, *Νησιωτική επετηρίς...*, ό.π., 52. Πρβλ. ΙΑΝΕ, τ. 2 (1939), 445.

128. Την εισήγαγε ουσιαστικά ο Η. Bergson στο γνωστό δοκίμιο του για το γέλιο (το 1899). Βλ. την ελληνική του έκδοση *Το γέλιο*. Μετάφρ. Ν. Καζαντζάκης, Αθήνα 1965. Από τις εργασίες των νεότερων ερευνητών (συνεχιστών αυτής της θεωρίας) βλ. ενδεικτικά D. H. Monro, «Humor», *Encyclopedia of Philosophy*, ό.π., 91. - G. B. Milner, «Homo Ridens. Toward a Semiotic Theory of Humour and Laughter», *Semiotica* 5 (1972), 4. Βλ. και υποσημ. 1.

129. «Δεν πάω να γίνω *Νιώτης*». Βλ. ΙΑΝΕ, χ/φο 440, της Διαλεχτής Ζευγώλη - Γλέζου, από την Απειράνθο Νάξου, σελ. 31 κ.ε.

εθνικό Αλβανός, που τείνει να καταστεί ταυτόσημο με τον χειρώνακτα εργάτη ή δηλωτικό του σκληρά εργαζόμενου.

Οι κάτοικοι της γειτονικής Σικίνου ειδικότερα διακωμωδούσαν τους Νιώτες για το είδος των υποδημάτων που φορούσαν παλαιότερα. Εδώ το διακωμωδούμενο στοιχείο είναι η ενδυμασία του Άλλου σε μια δεδομένη ιστορική του στιγμή, αλλά και η ιστορική – εθνολογική πραγματικότητα που αυτή εκφράζει. Τους αποκαλούσαν *Τσαρουχάδες*, «... ως υποδνυμένους υποδήματα εν είδει τσαρουχίων άνευ πτέρνης· τούτο ενισχύει τον αποικισμόν Αλβανών εις την νήσον, αλλ' εκ των ονομάτων των Ιητών νυν ουδέ έν είνε αλβανικόν, ως δηλούται εκ του καταλόγου των πολιτών Ίου»¹³⁰. Εκτός από την αξιοπρόσεκτη προσπάθεια του συντάκτη των παραπάνω γραμμών να αποσυνδέσει οποιαδήποτε σχέση των συγχρόνων του Ιητών με κάποια (όχι και τόσο ευχάριστη σε μερικούς) ιστορική συγκυρία του παρελθόντος τους¹³¹, ας σημειωθεί εδώ ότι στη Μάδντο π.χ. *τσαρουχάς* είναι ο πεδιλοφόρος γεωργός, αλλά και ο αγροίκος και ο χυδαίος, αφού η λέξη «λέγεται περιφρονητικώς επί γεωργών απολιτεύτων και σκαιών»¹³², στην Κοζάνη επίσης κάποιος έφερε το ίδιο παρωνύμιο, επειδή φορούσε τσάμικα τσαρούχια, ενώ δεν ανήκε σ' εκείνη την εθνοτική ομάδα¹³³.

Οι γείτονες είχαν «κολλήσει» στη Μύκονο το παρατσούκλι *κασίδα*, το οποίο «... ίσως να το 'χει πάρει η Μύκονο γιατί είναι ένα νησί γυμνό. Της λείπει η πρασινάδα. Μπορεί όμως να το 'χει πάρει και για έναν άλλο λόγο...», κατά μία εκδοχή¹³⁴. Με την παραπάνω θέση, βελτιωμένη με επιπρόσθετα στοιχεία, συμφωνεί ο Φ. Μιχαλόπουλος, σε άρθρο του στην εφημερίδα «Νέα Μύκονος»¹³⁵, στο οποίο προσπαθεί να ερμηνεύσει το ακλήρημα: «... Η Μύκονος είχε παραγωγή εκλεκτών, αλλά πολύ λίγων προϊόντων, ανεπαρκών να θρέψουν τους κατοίκους της. Πολλές δε σχετικές παροιμίες διασώθηκαν από τους αρχαίους χρόνους, στις οποίες διακωμωδούνται οι Μυκονιάτες ως φτωχοί, φιλάρ-

130. Π. Ζερλέντης – Φλ. Κατσουρός, *Νησιωτική επετηρίς...*, ό.π., 61.

131. Για το θέμα βλ. Π. Ζερλέντης – Φλ. Κατσουρός, «Μετοικήσεις Αλβανών εις Ίον», *Νησιωτική επετηρίς...*, ό.π., 260-265. – Δ. Πασχάλης, «Οι Αλβανοί εις τας Κυκλάδας», *Ημερολόγιον Μεγάλης Ελλάδος*, 1934, 263-282 και ειδικότερα 280-282.

132. Βλ. αρχείο ΙΑΝΕ, λήμμα *τσαρουχάς*.

133. ΙΑΝΕ, γ/φο 983α, 31.

134. Δανάη Τσουκαλά, ό.π., 26.

135. Μαρτίου 1973.

γυροι και λιτοδίαιτοι. Πολλές απ' αυτές έφτασαν μέχρι των ημερών μας, τροποποιημένες βέβαια, αλλά πάντοτε με το ίδιο πνεύμα»¹³⁶.

Όντως, οι **Μυκονιάτες** «... κακώς ήκουον παρά τοις αρχαίοις και παροιμίας υπήρχον διασυρτικάι των ηθικών αυτών ελαττωμάτων. Εθεωρούντο γλίσχροι και πλεονέκται, τούτο δε ως αυτοί οι αρχαίοι ομολογούσι προήρχετο εκ της πενίας αυτών και της λυπρότητος της νήσου. Ούτως ο γλίσχρος και φιλάργυρος εκαλείτο “Μυκώνιος”, ούτω δε εκαλείτο και ο εισερχόμενος άκλητος εις συμπόσια, εξ ου και η ρήσις “Μυκωνίου δίκην”, “Μυκώνιος γείτων” κατά των διαβεβλημένων επί σμικροπρεπεία...»¹³⁷, κατά δε το *Corpus Paroemiographorum Graecorum* «Μυκώνιος γείτων: αύτη τέτακται επί των διαβεβλημένων επί γλισχρότητι και μικροπρεπεία, παρά την σμικρότητα της Μύκωνος νήσου και ευτέλειαν»¹³⁸. Τη μυκτηριστική συνταύτιση φιλαργυρίας και του εθνικού τους ονόματος φέρεται ότι επιχείρησε για πρώτη φορά ο κωμωδιογράφος Κρατίνος (ονόμαζε τον Ισχύμαχο, έναν πλούσιο - αλλά φιλάργυρο - Αθηναίο *Μυκώνιον*). Τον χαρακτηρισμό αυτόν οι φιλοσκώμμοιες συμπατριώτες του θα τον περιέφεραν αργότερα στην αγορά με μεγαλύτερη συχνότητα, γεγονός που μάλλον αποδεικνύει ότι τα χαλκεία των υβριστικών ή υποτιμητικών χαρακτηρισμών εναντίον των υπολοίπων Αρχαιοελλήνων ήταν η αθηναϊκή αγορά και οι κωμωδιογράφοι της πόλης, με την αρωγή της ανατροφοδοτούμενης σχέσης τους¹³⁹.

Οι Μυκονιάτες λοιπόν ήδη από την κλασική αρχαιότητα έγιναν αντικείμενο σκωμμάτων, ευτραπέλων διηγήσεων, παροιμιακών εκφράσεων, αφού «κατηγορούνται» για φειδωλία και (κατά συνέπεια) για μικροπρέπεια, πλεονεξία και αθλιότητα. Γι' αυτό ο φιλάργυρος (αλλά και ο εισερχόμενος απρόσκλητος στα συμπόσια) ονομάστηκε (όπως προειπώθηκε) *Μυκόνιος*. Το δηλώνει και η παροιμία: «*Μυκονίων δίκην επεισπέπαικεν εις τα συμπόσια: δια γαρ το πένεσθαι, διεβέβληντο επί αισχροτήτι. Είρηται δε από των ακλύτως εισιόντων εις τα συμπόσια*»¹⁴⁰. Ο Αθήναιος (1, 7, απόσπ. 8) «δικαιολογεί» τη συμπεριφορά τους και την αποδίδει στην άγνοη γη τους: «*Δοκούσι δ' οι Μυκόνιοι*

136. Πρβλ. Στ. Μάνεσης, *Ιστορικό λεξικό του Μυκονιάτικου ιδιώματος*, τ. Α', Αθήνα 1997, 425. Πρβλ. Δ. Πασχάλης, *Η Άνδρος...*, ό.π., 28.

137. Α. Μηλιαράκης, *Κυκλαδικά...*, ό.π., 15-16.

138. Leutsch, E. L. - Schneidewin, F. G. (eds), *Corpus Paroemiographorum Graecorum*, v. I., Gottingae 1839, (1965²), τ. Α', 124.

139. Βλ. Μ. Γ. Σέργης, «Αρχαιοελληνικά ακληρήματα...», ό.π., 698 κ.ε.

140. Leutsch, E. L. - Schneidewin, F. G. (eds), *Corpus Paroemiographorum Graecorum*, v. II, Gottingae 1851, (1965²), 537.

δια το πένεσθαι και λυπράν νήσον οικείν επί γλισχρότητι και πλεονεξία διαβάλλεσθαι»¹⁴¹. Όσο για την παροιμιακή φράση «Πανθ' υπό μίαν Μύκονον» ή «Πανθ' υπό μίας Μύκονος»¹⁴² αυτή λεγόταν «υπό των μία δίκη καταδικασθέντων» (κατά τον Ευστάθιο Θεσσαλονίκης) ή «επί των υπό μίαν επιγραφήν πραγματευομένων τα διηρημένα τη φύσει»¹⁴³ (κατά τον Στράβωνα)¹⁴⁴.

Συμπληρωματικά, ας αναφερθεί εδώ ότι υπήρχε και άλλος αρχαίος μύθος που παρήγε, με αρκετή φαντασία, την ερμηνεία του ανώμαλου σχηματισμού του εδάφους του νησιού, («συνισταμένου εκ κολοσσαίων πετρωμάτων γρανίτου»), από τους Γίγαντες που κατανίκησε και εξολόθρευσε ο Ηρακλής¹⁴⁵. Ο όμορφος αυτός μύθος θα μπορούσε, αν υποθέσουμε ότι επιβιώνει ακόμη το περιεχόμενό του, να ερμηνεύσει το άγονο, «σκληρό» τοπίο του νησιού, άρα και τον σατιρικό του προσδιορισμό *κασίδα*. Η λέξη στη Νάξο σημαίνει - συν τοις άλλοις - το άγονο, μη παραγωγικό έδαφος¹⁴⁶.

Όμως θεωρούμε ότι η ερμηνεία του περιπαίγματος μπορεί επίσης να σχετιστεί με έναν άλλον αρχαίο μύθο που φαίνεται ότι όντως επιβιώνει μέχρι σήμερα. Από αρχαιολογικών χρόνων υπήρχε η εντύπωση ότι η *φαλάκρωση* επιχωριάζει στους Μυκονιάτες ή ότι, όπως ο Πλίνιος αναφέρει (*Naturalis Historia*, 9, 47, 1) γεννιούνταν άτριχοι¹⁴⁷. Γράφει ο Θεσσαλονίκης Ευστάθιος: «*επιχωριάζει τοις Μυκωνίοις φαλάκρωσις, διό και οι φαλακροί Μυκωνίοι λέγονται*», το *Μυκόνιος* δηλ. έγινε ταυτόσημο με το *φαλακρός*. Ο Μελέτιος και ο Μηλιαράκης αναφέρουν αντιστοίχως ότι «... η φαλάκρα ως επί το πολύ εις τους Μυκονίους ευρίσκεται»¹⁴⁸ και «... επιστεύετο, ότι παρά τοις Μυκωνίοις επεχωρίαζεν η φαλάκρωσις (...) διό και οι φαλακροί ελέγοντο "Μυκωνίοι"»¹⁴⁹.

Πράγματι η λέξη *κασίδα* (βυζαντινό *κασσίδιον*, υποκοριστικό του αρχαιοελλ. *κάσσις*) εκτός από την συναντώμενη πολλαχού της Ελλάδος σημασία της

141. Στον Αντ. Μηλιαράκη, *Κυκλαδικά...*, ό.π., 107.

142. *Corpus Paroemiographorum...*, τ. II, 85, 127, 605.

143. Αντ. Μηλιαράκης, *Κυκλαδικά...*, ό.π., 15.

144. Βλ. Αντ. Μηλιαράκης, *Κυκλαδικά...*, ό.π., 15.

145. Αντ. Μηλιαράκης, *Κυκλαδικά...*, ό.π., 15.

146. Το γνωρίζουμε εξ ιδίας πείρας.

147. Τον ισχυρισμό «αναμασούν» αργότερα ο Στεφ. Βυζάντιος στο λεξικό του και ο Στράβων στη *Γεωγραφία* του, 1, Ε, 9.

148. Μελετίου, *Γεωγραφία παλαιά και νέα συλλεχθείσα εκ διαφόρων συγγραφέων παλαιών τε και νέων, και εκ διαφόρων επιγραφών των εν λίθοις και εις κοινήν διάλεκτον εκτεθείσα, χάριν των πολλών του ημετέρου Γένους*, τ. Γ, εν Βενετία, 1807, 17.

149. Α. Μηλιαράκης, *Κυκλαδικά...*, ό.π., 16.

ως νόσου *άχωρ* (που επιφέρει τριχόπτωση, πρβλ. την *κατάρα μόρα και κασίδα να σε φάει*, με τις κατά τόπους παραλλαγές της), στην Κρήτη και την Πελοπόννησο έχει και τη σημασία της φαλάκρας¹⁵⁰.

Τους Μυκονιάτες αποκαλούσαν επίσης ειρωνικά *Μπελούδες*, «εκ του παρ' αυτοίς *ιδιάζοντος πλοιαρίου η μπελού*»¹⁵¹. Κατά τον Στ. Μάνεση, η λέξη ίσως προέρχεται από το *βελάς* ή από το επίθετο *βελαλού* (με σύντμηση), επειδή το πανί αυτού του μικρού ιστιοφόρου είναι «βελαλήδικο», απαιτεί δηλ. μεγάλο κόπο και δεξιότητες να «*το φέρεις ανάλογα με το γαιρό*»¹⁵².

Οι κάτοικοι του Κορθίου της Άνδρου, γράφει ο Μηλιαράκης, σκώπτουν τους άλλους συμπατριώτες τους «*ως όλοι οι νησιώται σκώπτουσιν τους Τηνίους, τους μάλλον διακρινομένους όλων των νησιωτών κατά την προφοράν*»¹⁵³. Η μαρτυρία αυτή έχει σημαντική λαογραφική αξία, καθόσον πρόκειται για διακωμώδηση ενός τοπικού ιδιώματος¹⁵⁴, και είναι πάμπολλες οι περιπτώσεις στον ελληνικό χώρο, όπου κάποια στοιχεία του (π.χ. ιδιωματική προφορά) καθίστανται αιτία διακωμώδησης από τους άλλους. Π.χ. οι κάτοικοι της Έξω Μάνης καλούνται απ' αυτούς της Έσω Πουλιά, επειδή δεν συνεκφωνούν την κατάληξη *-ια*¹⁵⁵. Ως γνωστόν στις Κυκλάδες συναντώνται όλων των τύπων τα νεοελληνικά ιδιώματα, τα «καθαρώς Κυκλαδικά», που μοιάζουν με τα Κρητικά και είναι επικρατέστερα, και αυτά με «βόρειο» ή «ημιβόρειο φωνηεντισμό»¹⁵⁶. Οι Ν. Ανδριώτης και Ν. Κοντοσόπουλος κατατάσσουν τη Β. Τήνο στα «βόρεια»¹⁵⁷. Ως εκ τούτου οι γείτονες αποκαλούσαν όλους συλλήβδην τους

150. Βλ. π.χ. γ/φο 988, σελ. 54 και 707, σελ. 2 του ΙΑΝΕ αντιστοίχως.

151. Π. Ζερλέντης - Φλ. Κατσουρός, *Νησιωτική επετηρίς...*, ό.π., 75. Πρβλ. Στ. Μάνεσης, *Ιστορικό λεξικό του Μυκονιάτικου ιδιώματος*, τ. Β', Αθήνα 2001, 92.

152. Στ. Μάνεσης, *Ιστορικό λεξικό...*, τ. Β', ό.π., 92.

153. Αντ. Μηλιαράκης, *Υπομνήματα περιγραφικά των Κυκλάδων νήσων. Άνδρος, Κέως*. Εν Αθήναις 1880, 47.

154. Για το θέμα βλ. σχετικά Δ. Λονκάτος, «Γλωσσικές ευτράπελες διηγήσεις», στον τόμο *Αφιέρωμα στη μνήμη του Μανόλη Τριανταφυλλίδη*. Θεσσαλονίκη 1960, 252 κ.ε.

155. Πρβλ. γ/φο 89, σελ. 16, του Ι.Α.Ν.Ε.

156. Πρβλ. Ν. Κοντοσόπουλος, *Διάλεκτοι και ιδιώματα της Νέας Ελληνικής*, Αθήνα 1981, 33 κ.ε.

157. Ν. Ανδριώτης, «Τα όρια των βορείων - ημιβορείων και νοτίων ελληνικών ιδιωμάτων της Θράκης», *Αρχαίον του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού* 10 (1943-44), 136. Για το ίδιο θέμα βλ. Μ. Χατζιδάκις, *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά*, τ. 1, 251 κ.ε. - Ο ίδιος, *Einleitung in die Neugriechische Grammatik*. Εν Αθήναις 1975², 343 κ.ε. - Α. Παπαδόπουλος, *Γραμματική των βορείων ιδιωμάτων της Νέας Ελληνικής γλώσσας*. Αθήναι 1926. Πρβλ. Γ. Δωριζας, *Το γλωσσικόν ιδίωμα της Τήνου με λέξεις και φράσεις*. Εκδόσεις Τήνος, Αθήναι 1973, 10.

Τηνιακούς περιπαικτικά *Βλάχους*¹⁵⁸. Βεβαίως σε κάθε «κοινωνική διγλωσσία» (ας μας επιτραπεί ο όρος και σ' αυτήν την περίπτωση) υπάρχει *κοινωνική αξιολόγηση*, και η ισχύουσα, η ισχυρή δηλ. γλωσσική παραλλαγή εντός του τοπικού συστήματος ή του γειτονικού αποδίδει στους χρήστες της την αίσθηση της ανωτερότητας. Το ακλήρημα *Βλάχος* ενέχει λοιπόν τη σημασία του χωριάτη, του «απολίτιστου», του αγροίκου, εφ' όσον ο διακωμωδούμενος είναι «ετερόγλωσσος», ομιλεί ιδίωμα διαφορετικό από τον «κοινό», τον «επικρατούντα λαϊκό λόγο», το «βαρύ» βορειοελληνικό ιδίωμα εν προκειμένω.

Σε χ/φο του ΙΑΝΕ αναφέρεται ότι οι Τήνιοι σκώπτονται ειδικότερα με το *Ντηνιακός τσαγκάαααρης*, το οποίο έχει την αρχή του σε ευτράπελη διήγηση¹⁵⁹, «*δια την παρατεταμένην εκφώνησιν του τέλους των λέξεων*» ή σαφέστερα, επειδή «*εκτείνουνσιν την τονουμένην συλλαβήν ή την κατάληξιν*». Τους έσκωπταν επίσης με το δίστιχο:

*Τρεις σπανοί από τη βόλι πέδε τρίχες είχαν όλοι
κι άλλος ένας δηνιακός πέδε τρίχες μοναχός*¹⁶⁰,

το οποίο ευθέως τους κατατάσσει σε μία από τις πλέον χλευαζόμενες κοινωνικές κατηγορίες του Ελληνισμού, σε διαχρονικό πλαίσιο: τους σπανούς¹⁶¹.

Η Τήνος βεβαίως, ως ιερός χώρος της Ορθοδοξίας, έχει πρωτίτως εγγραφεί στη συνείδηση των Νεοελλήνων με θετικούς χαρακτηρισμούς: τη θεωρούν *τιμημένη*, γιατί έχει το πανελλήνιο ιερό προσκύνημα της Μεγαλόχαρης με τη θαυματουργή Της εικόνα¹⁶²:

*Χαίρε Τήνος τιμημένη και δροσόλουστο νησί
σύ 'σαι του Αιγαίου στέμμα, της θρησκείας η στολή (...)*¹⁶³.

Τα πολυπληθή βαπτιστικά ονόματα που επιχωριάζουν στη Χίο, την **Ανδρο** και την **Τήνο**, την ιστορικά αποδεδειγμένη ισχυρή παρουσία του τουρ-

158. Βλ. ΙΑΝΕ, τ. 3 (1942), 551-552, στο λήμμα *βλάχος*.

159. Χ/φο 89 του ΙΑΝΕ, σελ. 104. Η διήγηση όμως δεν καταγράφεται.

160. ΙΑΝΕ, χ/φο 548, της Διαλεχτής Ζευγώλη - Γλέζου, από την Απείρανθο Νάξου, σελ. 287. Πρβλ. χ/φο 1089, σελ. 191, από το Πήλιο, γεγονός που δηλώνει την εξάπλωση του σκωπτικού χαρακτηρισμού και πέρα από τον Κυκλαδικό χώρο.

161. Βλ. G. Megas, «Der Bartlose im griechischen Märchen», *Λαογραφία* 25 (1955), 254-267. - Μ. Μερκαλής, *Ευτράπελες διηγήσεις...*, ό.π., *passim*. - Μ. Γ. Σέργης, *Ο Ζακύνθιος μοναχός Παχώμιος Ρουσάνος και ο λαϊκός πολιτισμός του 16^{ου} αιώνα*. Εκδόσεις Paulos, Αθήνα 2000, 149.

162. Δ. Πασχάλης, *Η Ανδρος...*, ό.π., 29. - Δανάη Τσουκαλά, *Μύθοι και θρύλοι...*, ό.π., 15.

163. Γ. Αμυραλής, *Τηνιακές πινυές. Ιστορία - Λαογραφία - Δημοτικά τραγούδια*. Αδελφό- της των Τηνίων εν Αθήναις, Αθήνα 1991, 171.

κικού στοιχείου στην Κάρυστο¹⁶⁴, την πονηρία των Σαμιωτών, την κουταμάρα των κατοίκων της Χίου¹⁶⁵, αλλά και την υποτιθέμενη μοχθηρία των Ανδριών σατίριζαν οι γείτονές τους νησιώτες με τα επόμενα δηκτικά στιχηρά:

Όπου Χιώτης Παντελής
κι όπου Καρ'στινός Αλής

Αντριώτης Σταματέλος
κι όπου Τηνιακός Φαλιέρος¹⁶⁶.

Όπου Χιώτης κουζουλός
Ανδριώτης μοχθηρός
και Σαμιώτης πονηρός¹⁶⁷.

Οι ίδιοι οι Ανδριώτες βέβαια, με παρήχηση και παρετυμολογία, συσχετίζουν μέχρι σήμερα το όνομα του νησιού τους (Αντρος) με το αφηρημένο ουσιαστικό *αντρεία*, σύμφωνα πάντοτε με το προαναφερθέν πολύστιχο (πρβλ. το αντίστοιχο με τους Ναξιώτες). Μία εξ άλλου ονομασία του νησιού ήταν *Ανδρία*¹⁶⁸, και η Ανδριώτικη ρητορική μιλά για τη σωματική τους ευρωστία («αείποτε διεκρίνοντο δια το αρρενωπόν του χαρακτήρος» τους¹⁶⁹) ή επαίρεται για τις ξακουστές παραμάννες που «εξήγαγε» το νησί στην Πόλη και σ' άλλα μέρη του Ελληνισμού, όπως φημίζεται η Σύρος για το πασίγνωστο λουκούμι της: *λουκούμι Συριανό και παραμάννα από την Αντρο*¹⁷⁰.

164. «...εν Καρύστω ήσαν πολλοί Τούρκοι, έχοντες φήμην κατ' εξοχήν φανατικών και κακών ανθρώπων. "Καρ'στινός Τούρκος" εδήλου άνθρωπον επικίνδυνον»: Δ. Πασχάλης, «Παροιμίες και παροιμώδεις φράσεις του λαού της νήσου Άνδρου», *Ανδριακά Χρονικά* 26 (1996), 131. Πρβλ. επίσης την παροιματική φράση «Ο Θεός να σε φυλάη από Σαλονικιό Εβραίο, Εγριπιώτη Τούρκο και Αθηναίο Ρωμιό» (χ/φο 89, σελ. 48, του Ι.Λ.Ν.Ε.).

165. Για τον τύπο του δειλού, κουτοπόνηρου αλλά και πολυμήχανου εμπορευόμενου Χιώτη, κυρίαρχης φυσιογνωμίας ανάμεσα στους επαρχιώτες της ηθογραφικής κωμωδίας του 19^{ου} αι., βλ. ενδεικτικά Στίλπ. Κυριακίδης, *Ελληνική λαογραφία...*, ό.π., 223 κ.ε. - Θ. Χατζηπανταζής, *Το κωμειδύλλιο*, τ. Α'. Εκδόσεις Ερμής, Αθήνα 1981, 110. - Δ. Λουκάτος, *Εισαγωγή στην Ελληνική λαογραφία*. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1985³, 137-140, όπου και άλλη σχετική βιβλιογραφία.

166. Δ. Πασχάλης, «Παροιμίες και παροιμώδεις φράσεις...», ό.π., 131.

167. Δ. Πασχάλης, «Παροιμίες και παροιμώδεις φράσεις...», ό.π., 132.

168. Δικ. Βαγιακάκος, «Τα ονόματα των Κυκλάδων νήσων...», ό.π., 244. - Ο ίδιος, «Το Αιγαίον και η ονομασία των νήσων αυτού κατά τους αρχαίους συγγραφείς», *Ημερολόγιο του Αρχιπελάγους* (2000), 57.

169. Δ. Πασχάλης, *Η Άνδρος...*, ό.π., 29.

170. Αρχείο ΙΑΝΕ, χ/φο 615, 31.

Η άγωνα γη της μικρής Σέριφου, η ειρωνικώς χαρακτηριζόμενη από τον Κριτία ως «πολύβωτος ποντία»¹⁷¹, εξακολουθεί και τον 19^ο αι. να αποτελεί για τον ίδιο λόγο αιτία σατιρισμού. Ο λόγιος Θ. Ορφανίδης π.χ. την ειρωνεύεται το 1858 ως εξής:

*Κανείς την γην των δεν πατεί εις βράχον εντός πόντου
ποιος έχασε και πάει να βρη εκεί τον γάδαρόν του*¹⁷².

Οι γείτονες είχαν παλαιότερα μια επιπλέον αιτία να σκώψουν τους **Σεριφιώτες**: ένα έθιμο από το λαϊκό πανηγύρι της 15^{ης} Αυγούστου. Μετά την περιφορά της εικόνας της Παναγίας, στο ομώνυμο χωριό, επακολουθούσε χορός. Κατά τη διάρκειά του οι πανηγυριστές διαπληκτίζονταν για το ποιος θα πρωτοχορέψει την εκλεκτή του, σύνθητες φαινόμενο σε ανάλογες περιπτώσεις. Όμως εδώ η οξύτητα των εκδηλώσεων του εθίμου ήταν μεγάλη, καταγράφηκαν ακόμη και αιματηρές συμπλοκές. Σ' αυτές οι συμπλεκόμενοι χρησιμοποιούσαν ραβδιά από πικροδάφνες, φυλλάδες (όπως αποκαλούνται στο νησί, στη Νάξο κ.α.) και τις κατάφεραν κατά των «αντιπάλων». Η υπερβολή και η μνεία του «προαιωνίου εχθρού»¹⁷³ κάνει το σκώμμα «αποτελεσματικότερο»:

*Κάλλιο Τούρκων μαχαιριά παρά Σερφιώτη φυλλαδιά*¹⁷⁴.

Οι κάτοικοι της Σίφνου κατόρθωσαν εκμεταλλευόμενοι το φυσικό τους περιβάλλον να γίνουν πασίγνωστοι αγγειοπλάστες σ' όλο τον ελληνικό χώρο¹⁷⁵. Την αγγειοπλαστική, ως κατ' εξοχήν συμβολική πρακτική¹⁷⁶ για την σμίλευση της ταυτότητάς τους, επιθυμούσαν να μειώσουν οι άλλοι νησιώτες (μάλλον επειδή θεωρούσαν ευτελή τα παραγόμενα προϊόντα τους, καίτοι αναγνώριζαν την ολοφάνερη χρησιμότητά τους στην καθημερινή ζωή), και τους αποκαλούσαν υποτιμητικά *Τσουκαλάδες*. Για τους ίδιους βέβαια τους **Σιφνιούς**,

171. Στο Φ. Γαλανός, *Σέριφος, Μέρος Α'. Γεωγραφική περιγραφή, ιστορία από αρχαιότατων χρόνων μέχρι του Ελληνοϊταλικού πολέμου*. Αθήναι 1962, 9-10.

172. Στο Φ. Γαλανός, *Σέριφος...*, ό.π., 10.

173. Βλ. τώρα Ηρ. Μήλας, *Εικόνες Ελλήνων και Τούρκων. Σχολικά βιβλία, ιστοριογραφία, λογοτεχνία και εθνικά στερεότυπα*. Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2001², όπου και προηγούμενη εκτενής βιβλιογραφία.

174. Αρχείο ΙΑΝΕ, χ/φο 1206, 290 από τη Σέριφο. «Φυλλαδιά» είναι φυσικά το κτύπημα με φυλλάδα.

175. Βλ. ενδεικτικά για το θέμα Αντ. Τρούλλος, *Η αγγειοπλαστική στη Σίφνο και η διασπορά της σ' όλη την Ελλάδα και στο εξωτερικό*. Αθήνα 1991. - Ελ. Σπαθάρη-Μπεγλίτη, *Οι αγγειοπλάστες της Σίφνου. Κοινωνική συγκρότηση - παραγωγή - μετακινήσεις*. Εκδόσεις Αρσενίδη, Αθήνα 1992.

176. Βλ. ενδεικτικά Α. Cohen, *The symbolic construction of community*, ό.π.

αντιστρόφως, η τέχνη που ασκούσαν αρχαιότερον ήταν ένα μέσο αποτροπής της οικονομικής τους περιθωριοποίησης, είχαν ταυτιστεί μαζί της, είχε γίνει σύμβολό τους, και τα σύμβολα ως γνωστόν παρέχουν εύκολα στους ανθρώπους τον τρόπο να παράγουν νοήματα: «... καλούσι δε τους Σιφνίους δια τούτο οι άλλοι νησιώται "Τσουκαλάδες". Κακολογούσι τους Σιφνίους ως γλίσχρους λέγοντες περί αυτών παροιμιωδώς:

*Το σιφναίικο ποδοσίδι*¹⁷⁷
*μία ελγά κ' ένα κρομμύδι*¹⁷⁸.

Τους περιγελούσαν επίσης με τους σατιρικούς στίχους, οι οποίοι είναι μάλλον ειλημμένοι από κάποια ευτράπελη διήγηση:

*Αραντό*¹⁷⁹ (δ)εν πίνει, σούγλι (δ)εν καταπίνει,
*θα πεθάνει θέλει*¹⁸⁰.

ή

Αραντό (δ)εν τρω, σούγρι (δ)εν καταπίνεις,
νεύρο σου (δ)εν σαλεύγει,
*ν' αποθάνης θέλεις*¹⁸¹.

Σ' άλλη μια ακόμη περίπτωση η φιλοσκωμμοσύνη των νησιωτών βρήκε αφορμή να εκδηλωθεί στις παλαιότερες διαιτητικές συνήθειες κάποιων και στην περιφρονητική αντιμετώπιση του «φτωχικού» εδέσματος της σούγλης. Οι Σικινίτες ενέπαιζαν του γείτονές τους **Πολυκαντριώτες (Φολεγάνδριους)** με την προσωνυμία *Σουγλήδες*, γιατί, «παρ' αυτοίς συνήθης τροφή κατά χειμώνα είναι η σούγλη...»¹⁸².

Λαζάρους αποκαλούσαν οι Κιμωλιάτες τους **Μηλιούς**. Το προσωνύμιο «κόλλησαν» οι αρτοποιοί του Λαυρίου στους μεταλλωρύχους από τη Μήλο

177. *Ποδοσίδι* (αποδοσίδι, από το αρχαιοελλ. ρ. αποδίδωμι) είναι κατά τον Δ. Πασχάλη μικρό συνήθως δώρο που στέλνει κάποιος με ταξιδιώτη σε φίλο του που διαμένει σ' άλλη πόλη. Είναι τα *επιστάλματα* του Θεοφράστου (Χαρακτήρες, Ε'). - Πρβλ. Δ. Πασχάλης, *Ανδριακόν γλωσσάριον ή λέξεις και φράσεις εκ του γλωσσικού ιδιώματος της κοινής εν Άνδρω λαλιάς*. Εν Αθήναις 1933, 35.

178. Π. Ζερλέντης - Φλ. Κατσουρός, *Νησιωτική επετηρίς*..., ό.π., 97. Πρβλ. Δ. Πασχάλης, «Παροιμίες και παροιμιώδεις φράσεις...», ό.π., 169. - Χ/φο 829, σελ. 29 του Ι.Λ.Ν.Ε. από Θήρα.

179. Βλ. περιγραφή του φαγητού (ζωμού) στο Μ. Σέργης, *Λαογραφικά και εθνογραφικά*..., ό.π., 71.

180. Π. Ζερλέντης - Φλ. Κατσουρός, *Νησιωτική επετηρίς*..., ό.π., 97.

181. Πρβλ. ΙΛΝΕ, χ/φο 160, 6 από τη Σίφνο.

182. Π. Ζερλέντης - Φλ. Κατσουρός, *Νησιωτική επετηρίς*..., ό.π., 107-108.

που εργάζονταν στα γνωστά μεταλλεία της περιοχής, επειδή ζητούσαν *λαζάρους* και όχι *φραντζόλα* απ' αυτούς για καθημερινό ψωμί. Ήταν, δήθεν, συνηθισμένοι στα ανθρωπόμορφα ψωμάκια που έκαναν στο νησί τους το Σάββατο του Λαζάρου, τους γνωστούς στον ελληνικό χώρο *λαζάρους* ή τα *λαζαράκια*¹⁸³. Τη μαρτυρία αυτή¹⁸⁴ επιβεβαιώνει το αρχείο του ΙΑΝΕ: «*Λάζαρος: σκωπτικόν παρωνύμιον των Μηλίων, προσαφθέν υπό των Λαυρεωτών, όταν Μήλιοι εργάται εξήτουν "Λάζαρον" αντί φραντζόλας*»¹⁸⁵. Σε άλλο χ/φο από τη Μήλο η ερμηνεία είναι διαφορετική, αλλά όχι πειστική: «*Οι Κιμουλιάτες τους Μηλιούς τους λένε Λαζάρους, γιατί έκαναν φραντζόλες*»¹⁸⁶.

Τους λοιδορούσαν επίσης οι Κιμωλιάτες με το *Ντουμπομηλιοί*, πρησμένοι δηλαδή, επειδή κατά τον 18^ο αι. οι θανατηφόρες επιδημίες μάστιζαν το νησί και οι κάτοικοι είχαν μετατραπεί σε σκελετούς με πρησμένα πόδια και κοιλιές¹⁸⁷. Είναι σαφές ότι στην περίπτωση του παραπάνω παρωνυμίου είναι συσσωρευμένη όλη η «υποκειμενική τοπική ιστορία», όπως αυτή – διαθλασμένη και παραποιημένη – έφτασε μέχρι το πρόσφατο παρελθόν (ή και το παρόν), και η οποία σχετίζεται με τις φερόμενες ως αιτίες της εγκαταλείψεως της Χώρας του νησιού: επιδημίες, σεισμούς, αφροδίσια νοσήματα, πανούκλα, ελονοσία, κ.ά. Η ιστορική έρευνα πάντως έχει καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η πρωτεύουσα του νησιού εγκαταλείφθηκε μεταξύ των ετών 1750-1770, εξ αιτίας του νοσηρού περιβάλλοντος που δημιούργησαν από το 1707 κ.ε. οι θειώδεις αναθυμιάσεις του ηφαιστείου της Θήρας, αλλά και εξ αιτίας της ελονοσίας¹⁸⁸.

Το πρώτο συνθετικό του χαρακτηρισμού, όπως και στο αμέσως παρακάτω *Ντουμπακοκιμωλιάτες*, έχει σχέση με το *τουμπάκι*, όχι βεβαίως με τη σημασία του ως λαϊκού μουσικού οργάνου (στις Κυκλάδες «συνοδεύει» την *τζαμπούνα*, *ντουμπακοσουβλιαρα*, *τζαμπουνοντούμπακα* ο συνδυασμός τους), αλλά με τη μεταφορική του, γίνομαι οιδαλέος, πρήσκομαι («έγινε *ντουμπάκι* από το πολύ *φαϊ* / *πρήξιμο*», συνήθης έκφραση), αλλά και πεθαίνω («*ντουμπακιάζομαι*» στη Νάξο κ.α.).

Οι Μηλιοί ανταπέδιδαν την προηγούμενη βρισιά των **Κιμωλιατών** και τους αποκαλούσαν *Ντουμπακοκιμουλιάτες*. Επίσης τους αποκαλούσαν *Σγαρί-*

183. Βλ. αρχείο ΙΑΝΕ, στα λήμματα *λάζαρος* και *λαζαράκι*.

184. Του Μηλιού κ. Γ. Παγώνη.

185. Αρχείο ΙΑΝΕ, χ/φο 770, 22.

186. Αρχείο ΙΑΝΕ, χ/φο 829, σελ. 106, από Κίμωλο.

187. Προφορική μαρτυρία του κ. Γ. Παγώνη.

188. Βλ. ενδεικτικά Α. Λεντάκης, *Η καταστροφή της Μήλου τον ΙΗ' αιώνα*. Αθήνα 1974.

λιους. Στη Μήλο το «σγαρίλιος» ήταν ένα από τα πολλά ονόματα που προσέδιδαν οι γεωργοί στα αρσενικά τους αροτριώντα βόδια, όπως τα «βλάχος», «λεβέντης», κ.ά.¹⁸⁹. Επιβεβαιώνει την πληροφορία το αρχείο του ΙΑΝΕ: «σγαρίλιος: σκωπτικόν παρωνύμιον των Κιμωλίων προσαφθέν υπό των Μηλίων. Σγαρίλιος είναι συνήθως ονομασία βοών με τους οποίους παρομοιάζουν οι Μήλιοι τους Κιμωλίους»¹⁹⁰. Η λέξη συναντάται σε πολλά μέρη του ελληνισμού με διάφορες σημασίες και τύπους: ως σγαρίλιος με την έννοια του έξυπνου, του ζωηρού, του επιδέξιου, του διαβολάκου στην Ιθάκη, Κεφαλλονιά, κ.α., του έξυπνου και άτακτου παιδιού – ειδικότερα – στην Κεφαλλονιά και την Ιθάκη, με την έννοια του μικρόσωμου στην Πάρο, του ισχνού στην Πελοπόννησο, του αλήτη, του ανθρώπου του δρόμου, του χωρίς εργασία περιφερόμενου, του μόρτη στην Ιθάκη, στα Καλάβρυτα, στα Τρίκαλα Κορινθίας, κ.ά. Ως παρωνύμιο συναντάται σε Κεφαλλονιά, Παξούς, Ιθάκη, Πάρο, κ.α.¹⁹¹.

Το άνδρo και άγονο του εδάφους της Κιμώλου¹⁹², ιδανικό χώρο για ενδιαίτημα διαφόρων ερπετών, φαίνεται ότι σατίριζαν οι γείτονές της με το: «... *Ξέρφο με τα παρδαλά γαϊδούρια· Νάξο με τους Βαραβάδες· Πόλυβο η καμπουρωτή· Κίμωλο η σαλαμάντρα...*»¹⁹³. Κατά πάσα πιθανότητα το ακλήρημα αυτό θα πρέπει να σχετιστεί με την ύπαρξη στο νησί πολλών σαλαμανδρών, των μικρών και αβλαβών σαυρών που εμφανίζονται συνήθως μετά το απόβροχο¹⁹⁴. Στο ίδιο ακλήρημα σατιρίζονται και πάλι οι Ναξιώτες για τη δήθεν κλεπτομανία τους, οι Σεριφιώτες για τα παρδαλά γαϊδούρια που εκτρέφουν και η μικρή *Ηπόλυβος*, όπως σήμερα ονομάζεται από τους Μηλιούς. Η τελευταία, η *Πολύαιγος* των Αρχαίων¹⁹⁵, βρίσκεται κοντά στην Μήλο, σκώπτεται μάλλον για το γεωγραφικό της σχήμα και τη θέση της στο χώρο, αφού δίνει την αίσθηση ότι γέρνει, «καμπουρώνει».

189. Κατά προφορική μαρτυρία του κ. Γ. Παγώνη.

190. Χ/φο 770, 43, του ΙΑΝΕ από τη Μήλο.

191. Βλ. αρχείο του ΙΑΝΕ, στο λήμμα σγαρίλιος.

192. Βλ. ενδεικτικά Αντ. Μηλιαράκης, *Υπομνήματα περιγραφικά των Κυκλάδων νήσων* (...). *Κίμωλος. Μεθ' ενός γεωγραφικού πίνακος και δύο εικόνων*, Αθήνησιν 1901, στο περιοδ. *Κιμωλιακά*, τχ. 1 (1970), 3 κ.ε..

193. Π. Βλαστός, *Συνώνυμα και συγγενικά. Τέχνες και σύνεργα*. Αθήνα 1931, 378.

194. Βλ. αρχείο ΙΑΝΕ, λήμμα σαλαμάντρα.

195. Βλ. Αντ. Μηλιαράκης, *Υπομνήματα περιγραφικά των Κυκλάδων νήσων...*, ό.π., 34 κ.ε. - Ιω. Βογιατζίδης, «Κίμωλος. Ιστορικά έρευναι περί της νήσου», *Κιμωλιακά* 1 (1970), 52 κ.ε. - Π. Ζερλέντης, «Πολύαιγος», *Νησιωτική Επετηρίς* 1 (1918), 90.

Οι Σεριφιώτες αποκαλούσαν υποτιμητικά και τους **Κυθινιώτες (Θερμιώτες)** *Τσαρουχάδες*, (πρβλ. Νιώτες), διότι χαρακτηριστικό της παλιάς Κυθινώτικης ενδυμασίας ήταν τα ευτελή (κατά τους σατιρίζοντες) γουρουνοτσάρουχα¹⁹⁶, τα οποία όμως παραπέμπουν «σιωπηλά» σε εποικισμούς Αλβανών στο νησί, άρα τίθεται και πάλι ζήτημα «εθνικής καθαρότητας» για τους σατιριζόμενους.

Στον τελευταίο στίχο του στιχουργήματος:

Αντρο, αντρειωμένη

(...)

Τζια πολλά τα έτη

ο Βάλληνδας προσθέτει το *Τζια, Θερμιά πολλά τα έτη* και δίνει τη δική του ερμηνεία: «Μήπως ηθέλησαν να σκώψωσι τους Τζειώτας και Θερμιώτας ως κάμνοντας κατάχρησιν του χαιρετισμού “πολλά τα έτη σας” ή ότι τόσοι αφανείς είναι αι νήσοι αύται, ώστε ταύτας άμ’ ιδών αποχαιρετά (εά χαιρειν) “πολλά τα έτη σας;”»¹⁹⁷. Πιθανότερο φαίνεται το πρώτο σκέλος της ερμηνείας του, συνηγορεί σ’ αυτό και ο Δ. Πασχάλης: «Δεν είναι απίθανος η υπόθεσις ότι τούτο σκώπτει τους Τζιώτας και Θερμιώτας ως κάμνοντας κατάχρησιν του χαιρετισμού “πολλά τα έτη”»· προσθέτει μάλιστα ότι ο χαιρετισμός αυτός είναι εν χρήσει και στους αγρότες της Άνδρου¹⁹⁸.

Τέλος, οι Θερμιώτες, επειδή θεωρούσαν τους **Τζιώτες** «σκληρούς» ανθρώπους και ισχυρογνώμονες, τους λοιδορούσαν εμμέσως προσφωνώντας *μουλάρι Τζιώτικο* κάθε συντοπίτη τους με το ίδιο «πάθος»¹⁹⁹.

3. Επιλογικά

Στην παρούσα εργασία πραγματευτήκαμε τους υποτιμητικούς αλληλοσατιρισμούς μεταξύ των κατοίκων των Κυκλαδονήσων (ως εκ τούτου, δεν αναφερθήκαμε στα περιπαίγματα μεταξύ των χωριών μιας συγκεκριμένης γεωγραφικής περιφέρειας, ενός νομού ή ενός νησιού)²⁰⁰. Προσεγγίσαμε το «Εμείς» (οι κάτοικοι ενός εκάστου νησιού) σε σχέση με το «οι Άλλοι» (οι υπό-

196. Προφορική μαρτυρία του Γ. Βενετούλια.

197. Αντ. Βάλληνδας, *Κυθναϊκά, ήτοι της νήσου Κύθνου χωρογραφία και ιστορία μετά του βίου των συγχρόνων Κυθνίων*. Εν Ερμούπολει Σύρου 1882, 4.

198. Δ. Πασχάλης, *Η Άνδρος...*, ό.π., 30.

199. Προφορική μαρτυρία Γ. Βενετούλια.

200. Από την τεράστια σχετική βιβλιογραφία βλ. ενδεικτικά εδώ ό,τι παραθέτει ο Δ. Λουκάτος στο βιβλίο του *Εισαγωγή στην ελληνική λαογραφία*, ό.π., 139-140. Ετοιμάζουμε σχετική μελέτη με θέμα τη Νάξο.

λοιποι Κυκλαδίτες, και πρώτα οι γείτονες), κάποιους τρόπους κατασκευής της τοπικής ταυτότητας, με την παρουσίαση *όψεων της ετερότητας* που χαρακτηρίζουν τον πληθυσμό των Κυκλάδων κατά τους 19ο και 20ό αιώνες.

Στη μελέτη μας, αντί του «λαογραφικού ενεστώτα»²⁰¹, χρησιμοποιήσαμε συνειδητά τον αόριστο χρόνο, για να καταστήσουμε εμμέσως σαφές ότι ελάχιστοι (ειδικά οι νεώτεροι) νησιώτες γνωρίζουν σήμερα αυτούς τους σκαπτικούς χαρακτηρισμούς και ακόμη λιγότεροι τους χρησιμοποιούν στις λεκτικές τους ανταπαραθέσεις με τους «αντιπάλους» γείτονές τους, έστω και χάριν αστειότητας. Οι αντιπαλότητες όμως υπάρχουν και θα υπάρχουν μεταξύ των τοπικών ή των γειτονικών κοινωνιών, εφ' όσον αυτές *είναι* και θα *παραμείνουν* ανταγωνιστικές, εφ' όσον πάντοτε θα υπάρχει η ταυτότητα του Άλλου, η οποία θα λειτουργεί ως ερέθισμα στη δική μας ταυτότητα και θα την προκαλεί να *αναδιαμορφωθεί*, με τους όρους που εκείνη θα προτάξει στην εκάστοτε ιστορική συγκυρία²⁰².

ΜΑΝΟΛΗΣ Γ. ΣΕΡΓΗΣ

201. Βλ. για το θέμα Μ. Βαρβούνης, *Θεωρητικά της ελληνικής Λαογραφίας*. Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997, 67.

202. Η τελευταία γνώση σε μας σύγκρουση μεταξύ Κυκλαδονησιωτών εξ αιτίας οικονομικών - συντεχνιακών συμφερόντων και τοπικιστικών νοοτροπιών σημειώθηκε το 1987 μεταξύ Ναξιωτών και Συριανών, και αφορούσε στην ίδρυση Πρωτοδικείου στη Νάξο. Το γεγονός αυτό, που αποκέντρωνε τους μηχανισμούς της απονομής της Δικαιοσύνης και έθετε τέλος στην ταλαιπωρία και στα πολυδάπανα ταξίδια δεκάδων Ναξίων και γειτόνων τους στη Σύρο, προκάλεσε εκεί κύμα αντιδράσεων. Βλ. ενδεικτικά στη Ναξιακή εφημερίδα *Χωραϊτής*, φ. 5 (11. 12. 1987), 1-3.

MANOLIS G. SERGIS

SUMMARY

In this study, we present the satirical – demeaning characterizations (*ακλή-
γήματα*/aklirimata in ancient greek) exchanged by the inhabitants of the
Cyclades until the recent decades.

The theoretical premises of this presentation lie mainly on (a) man's
tendency to have contempt for others, and (b) the concept of the *Other* (the
inhabitant of the neighbouring island in our case) as an important contributor
to the formation of the local cultural identity.

These satirical – demeaning characterizations are also interpreted within
the historical framework they were invented, from the establishment of the
modern Greek state (1830) and on, as well as the integration of the Cyclades
into this state. This integration has revealed the previously existing differences
and created conditions of negative reciprocity, which appeared every time the
financial interests of each particular island were considered to be at stake.